

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кафедра української мови
імени професора Івана Ковалика

**Мовне вираження емоційних станів через
паралінгвістичні знаки у дискурсі Ірен
Роздобудько**

Магістерська робота
студентки VI курсу
українського відділення
філологічного факультету
заочної форми навчання
Пилип Христини

Науковий керівник:
Кузьма І. Т.

ЛЬВІВ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ	6
1.1. Методи лінгвістичних досліджень.....	6
1.1.1. Невербальні засоби комунікації як один із видів мовленнєвих ситуацій.....	8
1.1.2. Класифікація та особливості вираження усіх видів невербального спілкування.....	10
1.1.3. Паралінгвістика - як особливий вид мовлення.....	15
1.1.4. Просодичні засоби комунікації як один із видів паралінгвістики.....	22
1.2. Емоційне забарвлення психологічних станів у галузях українського мовознавства).....	32
1.2.1. Лексичні засоби вираження.....	32
1.2.2. Морфолого-словотвірне вираження.....	36
1.2.3. Синтаксичне вираження.....	46
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ДИСКУРСІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО.....	50
2.1. Мовні засоби передачі позитивних емоцій	51
2.1.1. Мовні засоби передачі любові (кохання)	51
2.1.2. Мовні засоби передачі емоції радості	57
2.2. Мовні засоби передачі негативних емоцій	63
2.2.1. Мовні засоби передачі горя	63
2.2.2. Мовні засоби передачі смутку	69
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	82

ВСТУП

Ірен Роздобудько – одна з яскравих представниць української fashion-літератури ХХІ ст., якій вдалося започаткувати «власний літературний бренд» і надійно закріпити його на читацькому ринку. Її проза розрахована майже на всі ціннісні й споживчі смаки. Прозовий доробок авторки досить неоднорідний за своєю жанрово-фабульною приналежністю і включає детективи, психологічні трилери, романи-візії, мелодрами тощо. Позитивним явищем у текстах Ірен Роздобудько є не стільки яскравість образів чи екстравагантність сюжетів, скільки прозорість задуму, ідейна спрямованість та зрозумілість художніх прийомів, які не приховують смисл, а навпаки – вияскравлюють його.

Самобутня письменниця Ірен Роздобудько вражає також мовою своїх прозаїчних творів, оскільки в ній сплелися такі художньо-образотворчі засоби, які відрізняють письменницю як індивідуальну особистість від інших письменників. Змальовуючи психологічні стани своїх героїв, Ірен Роздобудько використовує як лінгвістичні, так і паралінгвістичні знаки.

В той же час, творчість Ірен Роздобудько системно ще не була осмислена в українській мовознавчій науці і поясненням цьому є як об'єктивні, так і суб'єктивні причини: письменниця іще молода й належить до когорти сучасних митців, та й літературний процес початку ХХІ ст. характеризувався своєю неоднозначністю і складністю. Вивчення прози Ірен Роздобудько частково репрезентовано у працях таких дослідників, як А. Галич, Н. Герасименко, Я. Голобородько, Л. Горболіс, О. Романенко, Ю. Джугастрянська, Т. Тебешевська-Качак, Л. Старовойт, Г. Улюра та інших. Прозі авторки присвячено рецензії Т. Дігай, Я. Дубинянської, Ж. Куяви, Є. Поветкіна, Н. Сняданко та ін. Однак мовне вираження психологічних станів героїв прозових творів Ірен Роздобудько іще не було ніким досліджене.

Об'єктом наукової роботи є мовне вираження психологічних станів через паралінгвістичні знаки в авторській мовній картині світу сучасної української письменниці.

Предмет дослідження – особливості мовного вираження паралінгвістичних засобів у творах Ірен Роздобудько.

Мета роботи – виявити та проінтерпретувати паралінгвістичні знаки та охарактеризувати особливості їх мовного вираження.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких **завдань**:

1. Розглянути невербальні засоби комунікації як один із видів мовленнєвих ситуацій та їх класифікацію.
2. Дослідити паралінгвістику як особливий вид мовлення.
3. Проаналізувати мовні засоби вираження психологічних станів через паралінгвістичні знаки у дискурсі Ірен Роздобудько (лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби вираження).

Методологічна основа дослідження. Для вирішення поставлених у магістерській роботі завдань використовувалися принципи системності та об'єктивності, а також методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння та узагальнення, ретроспекції та компаративізму.

Теоретико-практичне значення дослідження. Результати виконаної роботи можуть бути використані у подальших теоретичних та мовознавчих дослідженнях ідіостилю Ірен Роздобудько, мовно-виражальних засобів її прозових творів.

Обсяг і структура роботи. Структура магістерського дослідження складається зі вступу, двох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг магістерської роботи – 97 сторінки. Список використаних джерел нараховує 146 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ

1. Методи лінгвістичних досліджень

Метод – система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності¹.

Спільними для всіх наук є вихідні підходи до дослідження явищ - індукція й дедукція, їх часто називають методами. Індукція – метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне. Дедукція – метод дослідження, згідно з яким на основі загальних положень (аксіом, постулатів, гіпотез) роблять висновки про окремі факти².

Основними методами дослідження мови є описовий, порівняльно-історичний, зіставний і структурний³:

1. Основна мета описового методу – дати точний і повний опис мовних одиниць. Суть методу полягає в інвентаризації та систематизації мовних одиниць;
2. Порівняльно-історичний метод. Його об'єктом є споріднені мови, тобто ті, які мають спільного предка. Головне завдання цього методу - відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому;
3. Зіставний метод. Його об'єктом є вивчення різних мов - споріднених і неспоріднених. Мета – шляхом зіставлення виявити спільні, однакові (ізоморфні) й відмінні, специфічні (аломорфні) риси зіставляваних мов у звуковій, словниковій і граматичній системах;

¹ Кочерган. М.П. Загальне мовознавство – К. Видавничий центр. “Академія”, 2010. – С. 121

² Кочерган.М.П. Вступ до мовознавства— К. : Академія, 2005. — С. 46-53.

³ Там само.

4. Структурний метод. Він застосовується при дослідженні структури мови, а його метою є пізнання мови як цілісної функціональної структури, елементи якої співвіднесені й пов'язані строгою системою відношень і зв'язків. Структурний метод реалізується в чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу:

а) Дистрибутивний аналіз. Опирається на положення про те, що різні мовні елементи мають різне оточення (дистрибуцію). Оскільки оточення кожного елемента є своєрідним, специфічним, неповторним, то на його (оточення) основі можна докладно вивчити досліджуваний мовний елемент. Дистрибутивний аналіз є корисним для машинного перекладу (на основі оточення визначають значення багатозначного слова) і для дешифрування невідомих текстів.

б) Аналіз за безпосередніми складниками. В його основу покладено поступове членування мовної одиниці (слова, словосполучення, речення) на складники, яке продовжується доти, поки не залишаться нерозкладні елементи.

в) Трансформаційний аналіз. Його суть полягає в тому, що основою класифікації мовних одиниць є їх здатність чи нездатність перетворюватися (трансформуватися) на інші одиниці.

г) Компонентний аналіз. Застосовується для опису значень слів. Суть його полягає в розщепленні значення слова на його елементарні смисли, які називають семами, або компонентами. Ці компоненти - своєрідні атоми значення⁴.

Варто зазначити, що крім розглянутих, у лінгвістиці також застосовують психолінгвістичні (психолінгвістичні експерименти для дослідження різних мовних асоціацій), соціолінгвістичні (анкетування й інтерв'ювання мовців з

⁴ Там само.

метою вивчення мовної ситуації), математичні (для виявлення статистичних характеристик мовних одиниць) тощо⁵.

1.1.1. Невербальні засоби комунікації як один із видів мовленнєвих ситуацій

У сучасній лінгвістичній науці центральне місце займає проблема комунікації. Зараз існують різні тлумачення природи походження, сутності і структури процесу комунікації. У практиці ХХ століття термін комунікація перекладається як «спілкування», «обмін відомостями та ідеями». У словнику іноземних мов комунікація визначається як акт спілкування, зв'язок між двома або більше індивідами, заснована на взаєморозумінні, повідомленні інформації однією особою іншій або ряду осіб. Як відомо, при спілкуванні людина використовує в першу чергу мову, яка вважається у багатьох дослідників основним засобом спілкування. Мова розглядається у той же час, як вираз внутрішнього духовного світу людини, як засіб збереження інформації, як система знаків⁶.

Напрямом сучасної науки про мову, який вивчає та досліджує загальні закономірності, процеси спілкування людей з використанням живої природної мови є комунікативна лінгвістика, предметом якої є вивчення мови в реальних процесах спілкування⁷. Ідею створення єдиної теорії комунікації сформулював французький дослідник К. Леві-Стросс, проте важливу роль у розвитку відіграла також концепція комунікації К. Шеннона і В. Вівера, теорія знакового моделювання мови К. Бюллера, семіотична концепція мови Ч. Пірса, Ф. де Соссюра, Ч. Морріса, теорія мовних ігор

⁵ Там само.

⁶ Бердалиева Р. Ш. Невербальные средства коммуникации: о звуковой стороне речи (на примере русского и казахского языков). – Казахстан: Международный казахско-турецкий гоуниверсит, 2014. – С. 81-85.

⁷ Бацевич. Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Альма-матер», 2004. – С. 8.

Л. Вітгенштайна та інші⁸. Остаточо розділ комунікації сформувався у другій половині 20 ст.

Спілкування – це процес обміну інформацією між двома або більше людьми із метою передавання та одержання інформації, і воно буває: вербальне (засіб, який пов'язаний з використанням мови) та невербальне (спілкування за допомогою використання несловесної поведінки).

Невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлення⁹.

Як самостійна наукова дисципліна поняття «невербальна комунікація» (відоме в зарубіжній літературі під терміном *nonverbal communication*), сформувалося в 50-х роках 20 століття, хоча основи цієї науки можна шукати і в більш ранніх роботах¹⁰.

Мова тіла, принаймні мова жестів, займала роздуми вчених вже з епохи Стародавнього Риму, підтвердженням цього є праця Цицерона «Про оратора». Професійне ж і прицільне вивчення різних аспектів мови тіла в антропології, етології і психології почалося приблизно з 60-х років ХХ століття (Д. Морріс, Дж. Фаст, Е. Холл та ін.), і з цього часу вивчення невербальної комунікації людини ведеться активними темпами і широко висвітлюється в популярній літературі (І. Айбль-Айбесфельдт, І. Альтман, К. Андерсон, М. Аргайл, К. Граммер, Р. Данбар, П. Екман, К. Ізард і ін.)¹¹.

Причини величезного інтересу до досліджень невербальної комунікації людини стають зрозумілими, якщо ми звернемося до даних антропологів і етологів, зокрема «Альберт Меєрабіан встановив, що передача інформації відбувається за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7%, за

⁸ Енциклопедія сучасної України. – [Цит. 14 жовтня 2017]. – доступно з: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4420.

⁹ Бацевич. Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Альма-матер», 2004. – С. 59.

¹⁰ Формування знань і навиків невербального спілкування. – [Цит. 08 грудня 2019]. – доступно з: http://4ua.co.ua/pedagogics/qb3bd69b4c53b89521316c26_0.html

¹¹ Бутовская М.Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). – М.: Научный мир, 2004. – С. 11.

рахунок звукових засобів (включаючи тон голосу, інтонацію звуку) на 38%, і за рахунок невербальних засобів на 55%. Професор Р. Бердвістл виконав аналогічні обстеження частки невербальних засобів у спілкуванні людей. Він встановив, що в середньому людина говорить словами тільки протягом 10-11 хвилин в день, і що кожне речення в середньому звучить трохи більше 2,5 секунд. Як і А. Меєрабіан, він виявив, що словесне спілкування у розмові займає менш 35%, а більше 65% інформації передається за допомогою невербальних засобів спілкування.»¹².

Отже, варто сказати, що невербальні засоби комунікації є унікальні, оскільки несуть величезний відсоток інформації і допомагають зрозуміти та пізнати людину, оскільки мова тіла зумовлена підсвідомістю і дозволяє нам довіряти цій мові більше, ніж звичайному вербальному мовленню. Зовнішні параметри людського тіла (статичні індикатори) і руху (жести, міміка) істотно впливають на наше сприйняття оточуючих. Схильність судити про людей за їх зовнішнім виглядом глибоко вкорінена в людській природі, і часом одного погляду буває достатньо, щоб склалося враження про характер співрозмовника, причому це враження виявляється настільки сильним, що ми не можемо перешкодити його швидкому формуванню, як би не старалися.

1.1.2. Класифікація та особливості вираження усіх видів невербального спілкування

Існують різноманітні типології невербальних засобів спілкування, проте однією з найкращих та поглиблених є класифікація, яку подає російський лінгвіст Г. Крейдлін у своїй праці «Невербальна семіотика»:

1. Паралінгвістика – наука про звукові коди невербальної комунікації.
2. Кінесика – наука про жести і жестові рухи, процеси і системи.

¹² Пиз А., Пиз Б. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. – М.: Эксмо, 2014. – С. 2.

3. Окулесика – наука про мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування.

4. Аускультация – наука про слухове сприйняття звуків і аудіальну поведінку людей в процесі комунікації.

5. Гаптика – наука про мову дотиків і тактильної комунікації.

6. Гастика – наука про знакові і комунікативні функції їжі і напоїв, про прийом їжі, про культурні та комунікативні функції зілля і частувань.

7. Ольфакція – наука про мову запахів, сенсах, переданих за допомогою запахів, і ролі запахів в комунікації.

8. Проксеміка – наука про простір комунікації, його структуру та функції.

9. Хронеміка – наука про час комунікації, про його структурні, семіотичні і культурні функції.

10. Системологія – наука про системи об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції і сенсах, які ці об'єкти висловлюють в процесі комунікації¹³.

Професор філологічних наук Дж. Бургун пропонує свою класифікацію категорій невербального поведінки: 1) кінесика: вираз обличчя, тіла і очей, включаючи позу, жести, ходу, посмішку і розширення зіниць; 2) паралінгвістика: мовчання і спосіб звучання слів, включаючи висоту тону, гучність, наголос, тон і швидкість, а також вокалізації (сміх, плач, зітхання і ін.); 3) проксеміка: використання простору, включаючи відстань при розмові та територію; 4) гаптика: використання дотиків, починаючи з ніжних і закінчуючи жорсткими; 5) зовнішній вигляд і прикраси: фізичні характеристики – зріст, вага і привабливість, прикраси – одяг, парфуми і татуювання; 6) артефакти і предмети навколишнього середовища; 7) хронеміка: використання часу (ранній прихід на побачення або запізнення, очікування когось протягом тривалого і короткого періоду часу)¹⁴.

¹³ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 22.

¹⁴ Мартынова Е. Невербальный аспект аномальной коммуникации. – Белгород, 2016. – С. 203-267.

Лінгвіст Д. Лезерс виділив три основні взаємодіючі системи: систему візуальної комунікації, систему аудіальної комунікації і систему невидимої комунікації. На думку Д. Лезерса, система візуального зв'язку включає кінесіку (руху тіла, жести, погляд і вираз обличчя), проксеміку (простір, відстань і територія) і артефакти (зовнішній вигляд, одяг, прикраси). Система аудіальної комунікації охоплює просодичні елементи і вокалізацію. Хронеміка, тактильна і ольфакторна комунікації складають невидиму комунікацію. Тактильна, звичайно, видима, але Д. Лезерс вказує, що дотик здійснюється інакше, ніж видимі коди кінесіки, проксеміки і артефактів¹⁵.

Більшість дослідників вважають, що основними розділами невербальної семіотики є паралінгвістика і кінесіка. Із зазначених вище наук далеко не всім приділяється рівна увага і далеко не всі вони вивчені в рівній мірі, зокрема найбільше розроблених досліджень в таких областях, як паралінгвістика і кінесіка, а найменше дослідженими залишаються п'ять розділів невербальної семіотики: аускультация, гастика, ольфакція, хронеміка і системологія. Попри це, кожен розділ є важливим і доповнює наше мовлення¹⁶.

Невербальні засоби комунікації можуть виконувати всі основні функції мовних знаків та фактично замінювати текст¹⁷. А у своєму дослідженні «Мистецтво і наука спілкування: невербальна комунікація» лінгвіст В. Морозов стверджує, що невербальна комунікація є найважливішим, поряд зі звуковою мовою, засобом спілкування і взаєморозуміння людей¹⁸.

Невербальна комунікація має цілу низку ознак, що відрізняють її від вербальної лінгвістичної комунікації і дає підставу виділити її в особливий інформаційний канал загальної системи комунікації. Особливості ці наступні:

¹⁵ Мартынова Е. Невербальный аспект аномальной коммуникации. – Белгород, 2016. – С. 203-267.

¹⁶ Там само. – С. 203-267.

¹⁷ Болотова А., Жуков Ю. Психология коммуникаций. – М.: Высшая школа экономики, 2015. – С. 21.

¹⁸ Морозов В. П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация. – М.: ИПРАН, 1998. – С. 2.

1. Полісенсорна природа, тобто реалізація її одночасно через різні органи чуття (слух, зір, нюх і ін.).
2. Еволюційно історична давність в порівнянні з вербальною мовою.
3. Незалежність від семантики мови (слова можуть означати одне, а інтонація голосу – інше).
4. Значна мимовільність і підсвідомість.
5. Незалежність від мовних бар'єрів.
6. Особливості акустичних засобів кодування¹⁹.

Значення невербального спілкування обумовлене його основними функціями – інформаційною і регулятивною. Інформаційна функція полягає в передачі партнеру якоїсь інформації про себе:

- про емоційний стан людини. Швидка мова зазвичай видає хвилювання або нервозність людини, в деяких випадках відображає страх перед майбутнім людині виступом, необхідністю сперечатися;

- про ставлення до певного епізоду спілкування, що може здійснюватися за допомогою різноманітних засобів від міміки до дистанції;

- про особистісні особливості суб'єкта, які виражаються в позі, ході, міміці, темпі мови, гучності голосу і навіть відстані, відібраної для спілкування. Голос депресивного людини рівний, для нього характерна відсутність змін тональності. З сильним і дзвінким голосом позитивно корелює така властивість особистості, як екстраверт;

- про мотиваційну складову спілкування. Так, повільне, з паузами мовлення вказує на зацікавленість суб'єкта в тому, щоб інша людина зрозуміла його точку зору;

- про вік суб'єкта (голос, поза, хода, жестикуляція). Вік людини найбільш інформативно представляє голос. У молодих людей швидкість артикуляції вища, ніж у похилих. У літньому віці людина втрачає здатність використовувати найбільш високі або найбільш низькі тони;

¹⁹ Морозов В. П. Искусство и наука общения невербальная коммуникация. – М.: ИПРАН, 1998. – С. 5.

- про статеву приналежність суб'єкта, що актуально у випадку, якщо партнери не бачать один одного;

- про стан здоров'я (висота голосу, поза, хода, жестикуляція);

- про темперамент;

- про соціально-групову приналежність, яка проявляється в акценті і загальному вигляді людини, в дещо меншій мірі – в жестикуляції. Дуже інформативні в цьому відношенні голосові характеристики: гучність, тембр і тон голосу;

- у деяких випадках – про професійну приналежність. Існують професії, які легко і з великою точністю можна ідентифікувати по голосу людини. Це, наприклад, професії священика і актора²⁰.

Регулятивна функція дозволяє суб'єкту впливати на різні характеристики контакту: на його тривалість, просторові характеристики, ступінь інтимності, рівень довіри²¹.

Невербальна поведінка особистості в спілкуванні є поліфункціональною, оскільки вона:

- створює образ партнера по спілкуванню;

- виконує функцію випереджаючої маніфестації психологічного змісту спілкування (щодо мови);

- виступає в якості способу регуляції просторово-часових параметрів спілкування;

- підтримує оптимальний рівень психологічної близькості між людьми, що спілкуються;

- виступає в якості маскування «Я-особистості»;

- є засобом ідентифікації партнерів по спілкуванню;

- виконує функцію соціальної стратифікації;

- виступає в якості показників статусно-рольових відносин;

²⁰ Конєва Е. В. Психология общения: Учебник. – Ярославль: ЯрГУ, 2016. – С. 77.

²¹ Там само. – С. 77.

- висловлює якість і зміна взаємовідносин партнерів по спілкуванню, формує ці відносини;
- є індикатором актуальних психічних станів особистості;
- виконує функцію економії мовного повідомлення;
- виконує функцію розрядки, полегшення, регулює процес збудження;
- є одним з показників загальної психомоторної активності суб'єкта (темп, амплітуда, інтенсивність, гармонійність рухів)»²².

Отже, варто сказати, що невербальна комунікація привертає увагу багатьох лінгвістів, адже існують різноманітні класифікації та твердження щодо цієї науки, проте вперше найґрунтовніше описав та розробив типологію невербального мовлення – російський лінгвіст Г. Крейдлін. Проте, є чимало науковців, які також здійснили великий внесок у дослідженні цього напрямку – А. Піз, В. Морозов, М. Бутовська, А. Лабунська, Г. Колшанський та багато інших. Не даремно вони привернули увагу саме цьому розділу мовознавства, адже невербальна комунікація має неабияке значення у нашому мовленні та й у житті загалом, вона несе близько 70% інформації, що не може залишатися осторонь.

1.1.3. Паралінгвістика – як особливий вид мовлення

Варто сказати, що під спілкуванням дуже часто розуміють лише словесну його форма. Але не слід забувати, що звукова сторона мови несе слухачеві, і при цьому незалежно від семантики слова, ніби «між слів», вельми значнішу і важливішу для слухача інформацію, що дає підставу робити невербальну комунікацію найбільш актуальною.

Одним із найважливіших розділів невербальної комунікації вважають паралінгвістику. Саме ця наука є передовою, оскільки в розмові ми задаємося питанням не лише «що було сказано», але й «як це було сказано», і якраз ця

²² Лабунська В. А. Невербальна поведінка: структура і функції. – [Цит. 28 грудня 2018]. – доступно з: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/08.php

наука допомагає нам зрозуміти людську сутність – її стан, почуття, темперамент, а також дає можливість збагнути сенс сказаного.

«Людина промовляє слова, ми сприймаємо їх сенс. Але як багато сенсу, крім слів криється в самому звуці голосу! Прислухайтесь до звуку мови незнайомої людини ... Хіба тембр голосу, манера спілкування, інтонація не розкажуть вам багато чого про його почуття і характер? Адже голос буває теплий і м'який, грубий і похмурий, зляканий і боязкий, єхидний і вкрадливий, твердий, живий, торжествуючий і ще багато відтінків, що виражають найрізноманітніші почуття, настрої людини і навіть його думки. Коли до Сократа один раз привели людину, про яку він повинен був висловити свою думку, мудрець довго дивився на нього, а потім вигукнув: «Та говори ж ти, нарешті, щоб я міг пізнати тебе!»²³.

У «Книзі цікавих історій», написаної Абуль-Фарадж в XIII столітті, даються поради, як по голосу судити про різні риси характеру людини: «... той, хто розмовляє, поступово знижуючи голос, – безсумнівно чимось глибоко засмучений ..., той, хто говорить слабким голосом – боязкий, як ягня...»²⁴.

Здатність голосу передавати найтонші відтінки почуттів і думок давно цінується і широко застосовується в акторській творчості. Так, наприклад, знаменитий драматичний актор Т. Сальвіні, коли його запитали, що він вважає найголовнішим для артиста, переконано відповів: «Голос, голос і ще раз голос!»²⁵.

Визначення терміну «паралінгвістика» є різним серед багатьох науковців, зокрема російський лінгвіст Г. Колшанський у це слово включає в себе чи не все, що сьогодні відносять до невербальної семіотики. Проте, Г. Крейдлін схиляється до того, як подає значення цього слова Т. Ніколаєва в Лінгвістичному енциклопедичному словнику, в якому відображено і вузьке, і

²³ Морозов В. П. Искусство и наука общения невербальная коммуникация. – М.: ИПРАН, 1998. – С. 38.

²⁴ Морозов В. П. Наивысшее и совершеннейшее человеческое приспособление. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://muz.almanac-rock.ru/Vocal-Morozov-naivishie-i-sovershenneishee-prisposoblenie-na-zemle.html>.

²⁵ Там само.

широке розуміння слова. А отже, паралінгвістика – це наука, яка становить окремий розділ невербальної семіотики і предметом вивчення якої є парамова – додаткові звукові коди, включені в процес мовної комунікації, і які можуть передавати в цьому процесі смислову інформацію²⁶.

Іншим є визначення психолога С. Гарькавця, а саме: паралінгвістика (від грец. *para* – близько і *lingva* – мова) – це система вокалізації, яка продукує в тональності голосу його тембр, висоту, інтонацію, мовні помилки, особливості організації контакту²⁷.

Основні одиниці паралінгвістики дослідники називають по-різному, причому найчастіше зустрічаються такі, як парамовні елементи (одиниці), паралінгвістичні одиниці, вимовні одиниці та паралінгвізми²⁸.

Насправді на сьогоднішній день точно не відомо, коли і ким був введений термін «паралінгвістика». Проте, деякі науковці, зокрема американський дослідник М. Кей, вказує на те, що цей розділ невербальної комунікації виник у 1954 році В. Уелмерсом. Зазначений напрямок в науці виник у кінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ століття в США на стику таких областей наукового знання, як лінгвістика, психологія, медицина і культурна антропологія. Першими вченими, хто спробував систематизувати наукові знання в даній області, були Дж. Трейгер, Г. Сміт, А. Хілл, Т. Себеок.²⁹ За версією мовознавця Дж. Трейджера, термін ввів у науковий обіг А. Уїлл, хоча як напрям паралінгвістика вже давно відзначалась і вивчалась фонетистами. Також варто зазначити, що цей термін простежується в різних інтерпретаціях, наприклад абсолютним синонімом до «паралінгвістики» є термін «просодика», а деякі науковці, зокрема Г. Колшанський та І. Горелов, під поняттям «паралінгвістика» розуміють все те, що входить до невербальної комунікації³⁰.

²⁶ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 26-27.

²⁷ Гарькавец С. А. Психология невербального общения: учебное пособие / С. А. Гарькавец. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – С. 56-58.

²⁸ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 26-27.

²⁹ Гарькавец С. А. Г 21 Психология невербального общения: учебное пособие / С. А. Гарькавец. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – 214 с.

³⁰ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 26-27.

Паралінгвістика вміщує два підрозділи, а саме:

- 1) просодика – це загальна назва таких ритміко-інтонаційних сторін мови, як висота, гучність голосового тону, тембр голосу, сила наголосу;
- 2) екстралінгвістика – це включення в мову пауз, а також різного роду психологічних проявів людини: плачу, кашлю, сміху, зітхання та інше³¹.

Просодичні та екстралінгвістичні засоби регулюють потік мови, економлять мовні засоби спілкування, доповнюють і передбачають мовні висловлювання, виражають емоційні стани. Відомо, що характеристики голосу людини створюють її образ, сприяє розпізнаванню її стану, виявлення психологічної індивідуальності. Основний процес сприйняття голосових змін людини лягає на акустичну систему спілкування партнерів. Характеристику голосу людини прийнято відносити до просодичних і екстралінгвістичних явищ³².

Науковці, які досліджують відображення емоційних станів у публічному мовленні, підкреслюють пріоритетність вивчення просодичних знаків, оскільки, у порівнянні з іншими мовними засобами, саме вони відіграють головну роль у відображенні емоцій оратора³³.

Так, для гніву характерно посилення високих обертонів, що призводить до збільшення дзвінкості, а для страху – навпаки – сильне падіння високих обертонів, що робить голос глухим, «здавленим». Радість призводить до зміщення формантних частот в більш високочастотну область, в результаті того, що людина говорить як би «на усмішці». Знайомих і незнайомих людей зазвичай розпізнають по звуку їхнього голосу (індивідуально-особистісна невербальна інформація), люди орієнтуються на відмінність в тембрах голосів особистостей поряд з інтонаційними та іншими особливостями їх мови. Сила голосу і особливо динаміка її змін у часі –

³¹ Лавренюк В., Лучка Ю., Талпа В. Поняття про невербальну комунікацію як складову фахової підготовки // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: Одеський національний політехнічний університет. – С.136-140.

³² Лабунська В. А. Невербальна поведінка: структура і функції. — [Цит. 8 грудня 2017]. – доступно з: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/08.php.

³³ Самковська А. Просодичні характеристики впевненого публічного мовлення. – [Цит. 17 листопада 2018]. – доступно з: <http://litmisto.org.ua/?p=9447>

також важливий акустичний засіб кодування невербальної інформації. Так, для печалі характерна слабка, а для гніву – збільшена сила голосу і т. д. Зміна сили голосу в часі – вельми інформативний показник: повільні її наростання і спади (також як і висоти тону) характерні для печалі («засмучені інтонації»), а різкі злети і обриви – для гніву³⁴. Співчутливий голос – це голос, теплий за тембром, рівний і тихий, ненависний – різкий і гучний (або: тихий, але хрипливий), дружній – по висоті нижчий, ніж звичайний³⁵.

Основними акустичними засобами передачі різних видів невербальної інформації від мовця до слухача є:

- а) тембр голосу, фізичним еквівалентом якого є спектр звуку, графічне відображення частотного складу голосу;
- б) мелодика мови (зміна висоти голосу);
- в) енергетичні характеристики (сила голосу і її зміна);
- г) темпо-ритмічні особливості мови;
- д) атипові індивідуальні особливості вимови (сміх, покашлювання, заїкання).

Слід зауважити, що мелодика мови, будучи найважливішим компонентом інтонації, грає важливу роль у передачі смислових характеристик висловлювання (питання, твердження, завершеність, незавершеність).

Лінгвіст Г. Крейдлін виділяє центр і периферію в паралінгвістиці. До центру він відносить такі поняття:

- окремі немовні звуки, які виходять з ротової і носової порожнин людини;
- звукові комплекси, які виникають і беруть активну участь в різного типу фізіологічних реакції (кашель, плювки, гикавка, ридання, свист);
- голос і його постійні якості, голосові особливості актуально усної мови або гри голосом (фонації);

³⁴ Морозов В. П. Искусство и наука общения невербальная коммуникация. – М.: ИПРАН, 1998. – 164с.

³⁵ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – 592с.

- парамовні просодичні елементи, які беруть участь в процесі комунікації і сприяють організації та передачі смислової інформації (інтонаційне виділення слів, темп, тональність мовлення).

До периферії відноситься:

- звуки природи та різних пристроїв;
 - різноманітні звуки, що виникають під час дій людини з якимись природними об'єктами (наприклад, звук від ляпаса, звуки оплесків, звук від удару кулаком об стіл в ситуації, коли, наприклад, людина розсердилася, або стукіт у двері при вході в будинок);

- звуки, що виникають від контакту з людським тілом, як із власним, так і з чужим³⁶.

Суттєвою є інтерпретація паралінгвістичних проявів в окремих сферах людського життя. Наприклад, в медицині для визначення симптомів захворювання (тремтіння голосу, уповільнений або прискорений темп мови тощо), в кримінології та юридичній психології для складання психологічного портрета злочинця (специфіка голосу, інтонації, жестовий супровід і т.д.). Таким чином, уміння сприймати та інтерпретувати паралінгвістичні знаки-сигнали є одним з ознак професійного рівня фахівця в певній сфері діяльності, де це вміння досить високо цінується³⁷.

Загальні фонаційні ознаки, такі як сила голосу, тембр, обертони, фікція і т.д., за своєю природою пов'язані з фізіологічними особливостями суб'єкта і залежні від його психічного стану, завжди супроводжують мовну артикуляцію і є зовнішнім показником фізичного стану суб'єкта. Іншими словами, фонація людини двошарова – вона об'єднує індивідуально-фізичні якості артикульованих мови в усіх її варіантах і власне мовні-фонематичні властивості того хто говорить. По всій біологічній природі ці якості нероздільні, але по функції – різні³⁸.

³⁶ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. - М.: НЛЮ, 2002. – С. 27-29.

³⁷ Гарькавец С. А. Г 21 Психология невербального общения: учебное пособие / С. А. Гарькавец. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – 214 с.

³⁸ Юлдашев Н. Паралингвистика. – Нукус: Каракалпакский государственный университет, 2011. – 39 с.

Важливу роль в просодичній реалізації грають також жести і міміка, що супроводжують емоційні інтонації, перш за все при вираженні суб'єктивно-модальних (оціночних, експресивних і ін.) значень. Наприклад, вираження здивування зазвичай реалізується з невисоким рівнем підвищення тону, плечі підняті, руки розводяться в сторони, голова теж злегка відводиться в сторону. Таким чином утворюються своєрідні інтонаційно-кінетичні комплекси³⁹.

Паралінгвістика пов'язана з особливістю вербальних проявів людини. Це, перш за все, вокальні якості голосу, його діапазон і тембр. Однак вона зв'язується і з кінетичними проявами людини і, перш за все, через паракінесику, тобто комунікацію за допомогою жестів, яка за своєю природою є несвідомою. При цьому можливі й імітаційні побудови, як у випадку з грою акторів театру і кіно⁴⁰.

Отже, одним із основних розділів невербального мовлення є паралінгвістика, яка вміщує у собі – просодику та екстралінгвістику. По-перше, це лінгвістична дисципліна, що вивчає сферу несловесної комунікації; по-друге, як сукупність невербальних засобів, вона має комунікативну цінність, за допомогою яких здійснюється спілкування. Паралінгвістичні засоби мови – унікальні, оскільки дозволяють отримати найрізноманітнішу інформацію, що доповнюють мову тіла, і дають змогу зробити висновки про особистісні особливості людини, її характер, внутрішній стан і почуття.

³⁹ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 592.

⁴⁰ Гарькавец С. А. Г 21 Психология невербального общения: учебное пособие / С. А. Гарькавец. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – 214 с.

1.1.4. Просодичні засоби комунікації як один із видів паралінгвістики

Просодика – це загальна назва таких ритміко-інтонаційних сторін мови, як висота, тривалість, тембр, інтонація та гучність голосового тону⁴¹.

Розвиток просодії відбувається з народження, починаючи з дитячого крику. Крик – найперша реакція дитини, оформлена інтонаційно. Крики немовлят варіативні за акустичними властивостями: у кожної дитини крик індивідуальний, тобто, немає двох абсолютно однакових дитячих криків. Їх неможливо відтворити або запам'ятати, чітко класифікувати за якою-небудь фонетичною ознакою. Крик – перша комунікативну взаємодія з дорослим, за допомогою нього дитина може спілкуватися і висловлювати свій емоційний стан⁴².

Відомо, що особливості говоріння співрозмовника, тобто тембр, темп мови, дикція, артикуляція, манера говоріння дають нам важливу інформацію про його впевненість або невпевненість, про віру в те, що він говорить⁴³.

Для того щоб зрозуміти стиль і зміст промови, необхідно розкрити просодичні зміни. Для цього, в першу чергу, слід визначити параметри компонентів інтонації (мелодика, інтенсивність, темп)⁴⁴.

Загалом фахівці виокремлюють такі компоненти просодичних засобів:

1. **Голос.** Безперечно вважають, що голос і тон можуть бути віднесені до групи найважливіших чинників, що визначають і, які організують мовну комунікацію. У своєму першому значенні слово голос – це «звуки, що виникли в результаті коливання зв'язок і виходять з рота людини або деяких тварин»⁴⁵.

⁴¹ Лабунська В. А. Невербальна поведінка: структура і функції. – [Цит. 28 жовтня. 2017]. – доступно з: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/08.php

⁴² Особенности и этапы формирования просодической стороны речив онтогенезе. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozdanie-sinteza-rechi-s-pomoschyu-prosodicheskikh-metodov>.

⁴³ Невербальні засоби міжособистісної взаємодії. – [Цит. 1 лютого 2020]. – доступно з: https://stud.com.ua/88237/pedagogika/neverbalni_zasobi_mizhosobistisnogo_vzayemodiyi

⁴⁴ Створення синтезу мови за допомогою просодичних методів. – [Цит. 17 грудня 2018]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodika-i-pragmatika-vyskazyvaniy>

⁴⁵ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 480.

Утворення мови не може здійснюватися інакше, як за допомогою голосу: голос є не тільки виразом здатності до мови, але також її органом і формою її реалізації. Голос в значній мірі обумовлений фізичним і емоційним станом мовця, ставленням мовця до співрозмовника і до змісту сказаного. Голосові ознаки, і серед них перш за все фізичні такі, як: висота, сила або гучність, – всі перераховані ознаки голосу уточнюють той чи інший конкретний тип мовного акту в комунікації. Досить назвати такі мовні акти, як голосіння, ниття, клятва, запевнення, повчання, підбадьорювання, розрада, вибачення, виправдання, докір, образа, лайка – кожен з них пов'язаний з певним видом голосу.

У ході діалогу голос слугує надзвичайно потужним інструментом впливу, переконання, придушення. Ним можна висловити найрізноманітніші почуття і стосунки – ніжність і ласку, співчуття і покірність, презирство і ненависть, в голосі можна почути іронію і глузування, радість і жалість, захоплення і зловтіху, захоплення і біль.

У текстах слово голос найчастіше можна зустріти в поєднаннях з прикметниками, що позначають різні ознаки і властивості голосу. Серед них виділяються кілька важливих в комунікативному відношенні семантичних груп.

1) у першу групу потрапляють слова, які фіксують фізичні (здебільшого вроджені) властивості голосу: (а) висота (*високий, низький, грудний, писклявий голос і ін.*), (б) гучність і сила (*гучний, сильний, слабкий, тихий, неголосний, громовий, ревучий, оглушливий голос і ін.*), (в) тембр і чіткість звучання (*оксамитовий, різкий, гучний, дзвінкий, глухий, приглушений, мідний, хрипкий, чіткий, виразний голос і т.д.*); інші фізичні характеристики, наприклад, (г) швидкість виробництва звуків мови або (д) різні голосові вібрації і модуляції голосу – *м'який, грубий, тремтячий, протяжний, тягучий, переривчастий голос і т.д.*;

2) Ще одна група прикметників – це слова із значенням оцінки (зазвичай естетичної) якостей голосу людини або тварини: *красивий, негарний, приємний, тьмянний, соковитий, мелодійний*;

3) Окрему групу утворюють атрибутивні сполучення, в яких атрибути позначають стать або вік людини – *дитячий, дорослий, молодий, старечий, юнацький, хлоп'ячий, дівочий, жіночий, чоловічий голос*;

4) Дуже великим за кількістю назв слів є клас прикметників, що виражають фізичні і психічні стани мовця: *втомлений, виснажений, хворий, спокійний, захриплий, хрипкий, вмираючий, мертвий*;

5) Нарешті, поєднання прикметників зі словом голос можуть позначати не тільки актуальний стан мовця, а й висловлювати різні відносини між тим хто говорить і тим хто слухає: просторове положення людини по відношенню до адресата або спостерігача (*далекий, віддалений голос*), ступінь спорідненості або знайомства (*батьківський, знайомий, незнайомий, чужий голос*), емоційне ставлення до адресата (*рідний, улюблений, привітний, роздратований*), соціальні або інтерактивні особливості спілкування та ін.

Вказівки на ті чи інші властивості голосу містяться в семантиці не тільки прикметників, а й інших одиниць мови, зокрема деяких дієслів мовлення. Це дієслова, що описують різну ступінь гучності і сили звучання: *верещати, волати, вигукувати, гаркнути, голосити, горланити, гуркотіти, зика, кричати, кричати, ревити, гарчати, шепотіти* та ін. Крім того, це дієслова, які вказують на ту чи іншу швидкість мови: *барабанити, скреготати, вищати, видавлювати, співати, бурчати, верещати, муркотіти, нудити, пищати, скрипіти, скиглити* тощо, на ступінь чіткості вимови і виразності сприйняття мови: *бубоніти, бурмотіти, бурчати, лопотати, мимрити, скреготати, скандувати, карбувати, цідити (крізь губи, зуби)* та десятки інших.

До наведених дієслів можна додати не менш різноманітні по мовної семантикою прислівники: *пошепки, дзвінко, гучно, чітко, глухо, тихо, швидко, мляво, сухо, хрипко, шепеляво, розмірено, протяжно, бадьоро,*

жорстко, уривчасто і ін., а також синтаксичні одиниці, які є більшими, ніж слово: *сказав трохи м'якше; говорив ледь чутно; говорив, надаючи голосу задушевність; промовив не без отруйності*⁴⁶.

2. **Тон.** Слово тон відноситься до одиниць, які дозволяють зазирнути через них у душевний світ людини. Воно надзвичайно багатозначне і семантично насичене, а його смислова структура поєднує навіть протилежні семантичні елементи. У своєму першому, первинному значенні це слово позначає певну властивість голосу, а саме – це «висота голосу, який звучить в момент мовлення».

Таким чином, всупереч існуючій думці про те, що *слова голос і тон* є синонімами з різною сполучуваністю, але вони все ж є різними за змістом. Тон не є властивістю людини, тон – це властивість голосу, але не постійна ознака, оскільки неправильно казати: *у нього сильний тон, він завжди говорить гучним тоном*, а правильно – *він завжди говорить гучним голосом*.

В атрибутивних сполученнях *злий, роздратований, нервовий, збуджений, розчарований тон виражено почуття мовця, а ласкавий, ніжний, глузливий, владний, зрадницький тон* – відношення до адресата мови, а *діловий, розважливий, жартівливий тон* – відношення до предмету мови.

Тон мови регулює актуальний діалог і пов'язаний з прагматикою мовної комунікації. Внутрішня, органічна складність людського спілкування може виявитися легко переборною, якщо в розмові відразу ж задати правильний тон, тобто «тон, відповідний змісту діалогу, стилю або комунікативним намірам мовця». У виразах тоном вище і тоном нижче, відображають зміну, яка виникла в процесі спілкування, відповідно, високий і низький ступінь певних емоцій або зміна відносин, наприклад виникли почуття досади, роздратування, ворожості, підвищена агресивність.

Висловлювання, що складаються з одних і тих же слів, можуть мати різні значення в залежності від їх мелодійної сторони, тобто за допомогою підвищення і пониження основного тону голосу виражаються різні цілі

⁴⁶ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 480.

висловлювання: повідомлення, спонукання до дії, питання, вигук, прохання, осуд і т.д. Наприклад:

- *Мовчіть!* (енергійне, короткий проголошення ударного голосного і різкий спад тону висловлює категоричний наказ).

- *Мовчі-і-ть ?!* (продовження ударного голосного в поєднанні зі сходженням голосового тону висловлює загрозу)⁴⁷.

Тон є мовним оператором, що переводить один мовної акт в інший, одні почуття в інші, і тим самим являє собою своєрідний канал передачі емоційних почуттів і настроїв від однієї людини до іншої в ході комунікативного акту. Хто говорить завжди вибирає тон усвідомлено і навмисно, на відміну від інтонації і голосу, які є часто не можливо контролювати. Так, спокійний і впевнений тон людини, скажімо лікаря, може цілком благотворно діяти на пацієнта, незважаючи на хвилюючу або навіть тривожну для нього інформацію⁴⁸.

3. Інтонація. Слово інтонація: (а) «підвищення і зниження тону в мовному потоці» і (б) «звучання музичного інструменту або голосу», має також «побутове» або, точніше, комунікативне значення, а саме «вираз голосом певного сенсу або комунікативного наміру»⁴⁹. За образним висловом російського філософа М. Бахтіна, через інтонацію мовець «доторкається» до слухача⁵⁰.

Інтонація в мові покликана відповідати комунікативним потребам говорити і відображати розподіл тексту за сенсом, який мовець хоче виразити, тобто представляти актуальне членування речення та тексту. Оскільки інтонація є основним засобом відображення комунікативної

⁴⁷ Лавриненко В. Н. Психологія і етика ділового спілкування. – [Цит. 12 лютого 2020]. – доступно з: https://stud.com.ua/27294/psihologiya/akustichna_sistema

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>.

перспективи висловлювання, її неузгодженість з істинними комунікативними намірами мовця легко вводить адресата в оману⁵¹.

Російський лінгвіст Л. Зіндер пропонує розрізняти два аспекти інтонації:

1) комунікативний, оскільки інтонація повідомляє, чи є висловлювання закінченим або незакінченим, чи містить воно питання, відповідь;

2) емоційний полягає в тому, що інтонація несе певну емоційну навантаження, що відображає емоційний стан мовця. Загальновідомим фактом є те, що вивчають іноземні мови найбільш складно засвоюється саме інтонація, що характеризує труднощі сприйняття жартів, іронії, а також різних відтінків подиву, роздратування і т. д.⁵².

На думку Н. Светозарової, до головних функцій інтонації відносяться:

- 1) організації та членування мовного потоку;
- 2) вираження ступеня зв'язку між одиницями членування;
- 3) оформлення і протиставлення типів висловлювань (у взаємодії з синтаксисом і лексикою);
- 4) вираження відносин між елементами інтонаційних одиниць (актуальність для мовних відрізків і смислових відносин, визначення інтонаційного центру наголосом);
- 5) вираження емоційних значень і відтінків (вираз модальності, властивої будь-якого висловлення⁵³).

А також, різноманітні ознаки голосу, такі як:

Висота. Висота – параметр, що залежить від числа коливань голосових зв'язок в секунду: чим більше число коливань, тим вищий голос⁵⁴. Висота голосу і її зміна в часі – носій інформації про вікові, статеві, індивідуально-особистісні особливості людини. У жінок і дітей голосові зв'язки коротші і тонші, ніж у чоловіків, тому висота голосу у них вища приблизно на октаву.

⁵¹ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С.480

⁵² А. К. Столярова, А. Ю. Фільченко просодика і прагматика висловлювань. – [Цит. 15 жовтня 2019]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodika-i-pragmatika-vyskazyvaniy>.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 480.

Цією ж закономірністю визначаються індивідуальні відмінності в висоті голоси різних людей: високі і повні люди мають, як правило, більшу гортань і більш низькі голоси, ніж низькорослі і худі.

Емоційний зміст повідомлення може трохи змінювати звуковисотні характеристики. Так, гнів супроводжується збільшенням дзвінкості, а страх робить голос «глухим», «тьмяним», «здавленим»⁵⁵.

Сила. Це параметр, пов'язаний з амплітудою коливань голосових зв'язок, яка, в свою чергу, залежить від індивідуальних особливостей голосових зв'язок, від величини тиску – чим тиск більший, тим звук сильніший – і від будови мовного апарату, тембру і фонації, що обумовлюють загальне і емоційно-чуттєве забарвлення і обрамлення звуку голосу⁵⁶. Гучність голосу, особливо динаміка змін цього параметра в часі – важливий акустичний засіб кодування невербальної інформації. Так, для печалі характерна низька гучність голосу, а для гніву – збільшена. Велика гучність голосу поєднується з вираженою спонукальною силою висловлювання і часто служить наміром вплинути на співрозмовника. Говорити голосніше буває легше, якщо одночасно підвищувати частоту (це і є розмова «на підвищених тонах»). Якщо підвищення тону перевищує допустимий рівень для конкретного партнера, то це сприймається як замах на особисту гідність.

Мала гучність голосу в процесі спілкування найчастіше асоціюється у слухачів із стриманістю, скромністю, нестачею життєвої сили. Найбільш ефективною в практиці ділової комунікації визнається тактика постійної зміни гучності голосу. Часто слово, вимовлене тихим голосом на тлі гучної мови, привертає до себе більшу увагу, ніж слово, посилене криком⁵⁷.

⁵⁵ Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации . – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>.

⁵⁶ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 480.

⁵⁷ Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>.

4. **Тембр.** Тембр – психоакустична характеристика голосу, обумовлена сукупністю чинників: формантною структурою спектра, ступенем виражених шумових компонентів та негармонійних обертонів, модуляційними процесами, атакою і загасанням голосового сигналу⁵⁸. Тембр голосу сприймається синтетично як специфічне забарвлення голосу, що дозволяє розрізняти людей по голосам, навіть якщо висота, гучність і тривалість звучання цих голосів однакова. Тембр голосу має важливе комунікативне значення. Набагато легше, наприклад, встановити контакт зі співрозмовником або з аудиторією, якщо мовець має приємний, красивий тембр голосу⁵⁹.

Тембр голосу може бути спонтанним (мимовільним) і креативним (спеціально сформованим). Спонтанний тембр характерний для непоставлених голосів, особливо коли говорить схвильована людина. Через спонтанний тембр можна досить точно визначити фізичний і емоційно-психологічний стан мовця. Креативний тембр властивий голосам поставленим, професійним. Він виробляється з метою висловити в голосі тільки ті емоції і фарби, які мають пряме відношення до певної мовної ситуації⁶⁰.

Людина здатна в широких межах змінювати тембр свого голосу як мимоволі, так і цілеспрямовано. Однак при цьому в тій чи іншій мірі тембр зберігає риси індивідуальної неповторності. Це характеристика, що залежать головним чином від ступеню розробленості голосових резонаторів і будови артикуляційного апарату. Тембр голосу часто називають «забарвленням звуку», «колоритом» або просто «кольором голосу». Тембр голосу, тобто його забарвлення, індивідуальний характер звуку, і крім своїх природних характеристик, залежить від емоційного стану людини⁶¹.

⁵⁸ Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – С. 236

⁵⁹ Лабастова Ю. Мелодика речи. Чем отличается темп от ритма и тембра . – [Цит. 3 лютого 2020]. – доступно з: <https://sites.google.com/site/stvvyaz/studenty-2014/melodika-reci-cem-otlicaetsa-temp-ot-ritma-i-tembra-ulia-labastova-lg-13-2-3>

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Юлдашев Н. Паралингвистика. – Нукус: Каракалпакский государственный университет, 2011. – С. 39.

При хвилюванні голос стає тремтячим і різким. У спокійному стані голос більш м'який. При стриманому невдоволенні в голосі з'являються «металеві» ноти. Ідеальний тембр голосу повинен бути глибоким, «темним» і мелодійним⁶².

5. Темп. Темп мовлення – швидкість проголошення елементів мови: звуків, складів, слів. Вимірюється числом звуків, складів і т. д., вимовлених в одиницю часу (найчастіше – в секунду), або середньою їх тривалістю. Темп мовлення є одним з компонентів інтонації. Уповільнення темпу до кінця висловлювання служить засобом створення його інтонаційної цілісності. Темп мовлення відіграє велику роль в протиставленні важливого – неважливого в висловлюванні: найбільш важливі в смисловому плані відрізки мовлення (цілі синтагми або окремі слова в них) вимовляються в уповільненому темпі; відрізки, що містять другорядну інформацію (наприклад, вступне слово), характеризуються прискореним темпом. Абсолютний темп мовлення залежить від індивідуальних особливостей мовця, його емоційного стану, ситуації спілкування і стилю вимови. Існує залежність темпу мови від довжини мовної одиниці, яка свідчить про тенденцію до ізохронності: чим більше довжина слова або синтагми, тим менше середня тривалість звуку (склади) в них. Середні статистичні характеристики темпу мови людини істотно змінюються з віком внаслідок ослаблення активності артикуляційного процесу. Можна говорити про темп мови як про індивідуальну особистісну особливість, пов'язану насамперед з характеристикою темпераменту людини⁶³.

Швидкий темп мови може свідчити про імпульсивність, впевненість в собі, а спокійна повільна манера вказує на незворушність, розсудливість, ґрунтовність. Крім того, існують значні відмінності за показниками мови між

⁶² Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>.

⁶³ Лабастова Ю. Мелодика речи. Чем отличается темп от ритма и тембра . – [Цит. 18 лютого 2020]. – доступно з: <https://sites.google.com/site/stvvyaz/studenty-2014/melodika-reci-cem-otlicaetsa-temp-ot-ritma-i-tembra-ulia-labastova-lg-13-2-3>

представниками різних культур: «нормальна швидкість» мови у французів і італійців зазвичай вище, ніж у німців і англійців.

Ситуативні зміни властивого людині індивідуального темпу мови дозволяють судити про зміну його стану. Так, люди починають говорити швидше, коли вони схвильовані, коли говорять про свої труднощі, хочуть в чомусь переконати співрозмовника або вмовити його. Повільна мова може свідчити про втому, пригніченому стані або поганому самопочутті⁶⁴.

б. Ритм. Ритм – це звукова організація мови за допомогою чергування наголошених і ненаголошених складів. Основною властивістю мовного ритму є регулярність. Ритм є основою естетичної організації художнього тексту – віршованого і прозового. Одиницями ритму є: у прозі – ритмічна група, синтагма; у вірші – звук, склад, ритмічна група, рядок, строфа. Ці одиниці утворюють ієрархічну систему. У формуванні ритму беруть участь всі можливі мовні засоби: звукові, інтонаційні, синтаксичні, лексико-семантичні, наприклад, різного роду повтори, синтаксичний паралелізм, регулярності відтворення інтонаційних модифікацій⁶⁵.

При спілкуванні: переривчаста мова, як правило, вказує на хвилювання, нервово-психічне напруження. Коли людина говорить на важкі для себе теми, він збивається, часто неправильно будує фрази. Чим більше переривчаста мова, чим більше в ній запинок (*е ... е ... е ...*), слів-паразитів (*«ніби», «значить», «так би мовити» і т.д.*), тим більш некомпетентною людина здається тим, хто слухає.

Ритмічне говоріння (рівне перетікання слів) асоціюється в уявленні слухачів з врівноваженістю, гарним настроєм співрозмовника, багатством почуттів. Жвава манера говорити, швидкий темп мови свідчить про імпульсивність співрозмовника, його впевненості в собі; спокійна, повільна

⁶⁴ Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie/>.

⁶⁵ Лабастова Ю. Мелодика речи. Чем отличается темп от ритма и тембра . – [Цит. 18 лютого 2020]. – доступно з: <https://sites.google.com/site/stvvyaz/studenty-2014/melodika-reci-cem-otlicaetsa-temp-ot-ritma-i-tembra-ulia-labastova-lg-13-2-3>

манера вказує на незворушність, розсудливість, ґрунтовність; помітні коливання швидкості мови виявляють недолік врівноваженості, невпевненість, легку збудливість людини⁶⁶.

Просодика поділяє мовлення, що звучить, на окремі смислові одиниці, проте й одночасно єднає його, крім того вона виступає засобом досягнення прагматичної мети, впливу на адресата в процесі комунікації і допомагає правильно інтерпретувати зміст повідомлення, відобразити його структуру⁶⁷.

Отже, просодика – особливий розділ паралінгвістики, який характеризується вираженням різноманітних звукових елементів таких, як: тембр, тон, інтонація, темп тощо. Ці звукові вияви допомагають людині правильно налаштувати розмову, поладити з співрозмовником, зацікавити його, крім того вплинути на нього, а ще й дізнатися про нього такі характерні особливості, як: його самопочуття, настрої, враження, емоції, характер та багато іншого. Голос, тембр, тон та інтонація – одні з найкращих показників психології людини, її справжньої сутності.

1.2. Емоційне забарвлення психологічних станів у галузях українського мовознавства

1.2.1. Лексичні засоби вираження

Лінгвісти часто сходяться на думці, що лексичні засоби відіграють провідну роль у розкритті психологічних станів героїв художніх творів. І тут різноманіття лексичних засобів вираження емоцій пояснюється саме здатністю кожної, у тому числі нейтральної (загальноживаної,

⁶⁶ Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>.

⁶⁷ Сердюк І.В. Просодичні засоби інтенсифікації висловлень // Лінгвістичні дослідження. – 2016. – Вип. 43. – С. 87-92.

загальнолітературної) лексики, неемоційної у мові, здобувати функціонально емоційне значення в певній мовній ситуації (контексті)⁶³.

Відповідно до ряду лінгвістичних досліджень, лексичний склад мови включає в себе два види слів, які так чи інакше передають людські емоції й емоційні прояви. С.В. Іонова визначає ці два види як слова, що виражають емоції, і слова, що повідомляють про них⁶⁴, а В.І. Шаховський – як емотивну лексику й лексику емоцій⁶⁵. У свою чергу, Л.Г. Бабенко відносить до емотивної лексики сукупність слів з емотивною семантикою в статусі значення (слова-афективи, які виражають емоційний стан мовця – лайлива лексика, вигуки й вигуківі слова: ой, ах, жах тощо) і в статусі співзначення, або конотації (слова, що передають емоційне ставлення мовця до предметк номінації або його ознак: нещасний, молодчина, дурник і т.д.); а до лексики емоцій – слова, що не виражають емоції безпосередньо, а тільки називають їх (кохання, страх, обожнювання, ніжність і т.д.)⁶⁶.

Емотивний потенціал тексту складають лексичні одиниці, які не є найменуванням або безпосереднім вираженням емоції, а розкривають емоцію шляхом опису її ознак. С.В. Іонова відносить до такої лексики слова, що вказують на причину, результат, непрямую ознаку емоції, а також слова, що позначають способи невербального вираження емоцій: світитися (від щастя), зеленіти (від заздрості), ляскати в долоні (від радості) і ін.⁶⁷.

У якості найважливішої складової емотивного потенціалу тексту дослідниками виділяються фразеологізми. Широки емотивні «можливості» фразеологізованих одиниць певною мірою пояснюються їх семантичною гнучкістю: фразеологізми можуть позначати як загальні поняття, характерні

⁶³ Шаховський В.І. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1997. – С. 92.

⁶⁴ Ионова С.В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: автореф. дисс... канд. филолог. наук. – Волгоград, 1998. – С. 13

⁶⁵ Шаховський В.І. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1997. – С. 106.

⁶⁶ Бабенко Л.Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система: автореф. дисс... докт. филол. наук. – Свердловск, 1990. – С. 23.

⁶⁷ Ионова С.В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: автореф. дисс... канд. филолог. наук. – Волгоград, 1998. – С. 16

для даного класу об'єктів, так й одиничні поняття, що співвідносяться прямо з ними. Одне з визначень фразеологізму – «метафора, що перейшла з рівня мови на рівень мовлення»⁶⁸.

У лексичному репертуарі емотивності слова-афективи – вигуки, вигуківі слова й лайлива лексика відіграють найбільш репрезентативну роль. У більшості випадків вони зустрічаються не в непрямих описах емоційного стану, а в дискурсі персонажів, які, «виконуючи в художній літературі комунікативно-естетичну функцію, є особливим виразним засобом передачі живої, природної мови»⁶⁹.

У дослідженні когнітивно-прагматичних і емотивно-експресивних властивостей вигуківих одиниць, проведеному Н.А. Хван, відзначається, що завдяки особливостям своєї когнітивної природи й здатності прямо вказувати на емоцію без її позначення, вигуківі одиниці створюють ефект автентичності, вірогідності емоційного прояву. З іншого боку, клішований характер більшості вигуківих одиниць сприяє швидкій й адекватній інтерпретації пов'язаного з ними внутрішнього стану⁷⁰: *Уф-ф-ф! Вау! О-о-о! Хм-м! Ну! Е-е-е! Ах! Ох! Ой!*

Є. В. Стрельницька класифікує емотивну лексику за такими параметрами:

1. Оцінка, яка виражається через лексику. За даним критерієм лексичні одиниці можна розділити на:

- а) одиниці, що виражають емоційну позитивну оцінку;
- б) одиниці, що виражають емоційну негативну оцінку.

Крім того, лексичні одиниці, використовувані для вираження емоційної оцінки різної інтенсивності, можна класифікувати за частиномовною

⁶⁸ Кузьмин С.С. Идиоматический перевод с русского на английский (теория и практика). – М.: Флинта 2004. – 312 с.

⁶⁹ Шилина М.В. Лингвистические средства создания экспрессивности в английском художественном тексте: дис... канд. филолог. наук. – М., 2000. – С. 82.

⁷⁰ Хван Н.А. Когнитивно-прагматические и эмотивноэкспрессивные свойства междометных единиц в художественном тексте: дисс... канд. филолог. наук – Тула, 2005. – С. 67.

співвіднесеністю. І найбільше використовуються прикметники і прислівники, які передають:

а) емоційну позитивну оцінку: *захоплюючий, чудовий, чудесний; чудово, здорово, відмінно, супер, класно* та ін.;

б) емоційну негативну оцінку: *жахливий, несмачний, огидний, мерзенний; огидно, жахливо, презирливо, мерзотно* та ін.⁷⁶

Що стосується оцінних іменників, то вони також представлені у творах художньої літератури:

а) *дурень, фуфляк, хам, рило, роззява* (про людину) та ін. – виражають емоційну негативну оцінку;

б) *красуня (красень), розумник, молодець, милий (мила)* та ін. – виражають емоційну позитивну оцінку.

Як у мовленні, так і у художніх текстах комуніканти також використовують оцінні дієслова, які виражають:

а) емоційну позитивну оцінку: *подобатися, захоплюватися, обожнювати, боготворити;*

б) емоційну негативну оцінку: *розкурочити, знахабніти, брехати, ненавидіти, полоскати (мізки)*⁷⁷.

Мовці також можуть використовувати й стійкі вирази, що передають як негативну: *стояти як стовп, робити як-небудь, вертіти задом, як лисиця хвостом* та ін., так і позитивну оцінку: *супер-пупер, людина-молоток* та ін.

2. За способом вираження емоційності використовувані засоби лексичного рівня можна розділити на властиво лексичні і образні.

Так, образні засоби вираження емоційності діляться на наступні підгрупи:

- 1) тропи – уживання слів у переносному значенні,
- 2) фігури – прийоми поєднання слів;

⁷⁶ Стрельницкая Е.В. Лексические средства выражения эмоционального состояния персонажа в художественном тексте // Вестник МГУ им. В.М. Ломоносова – 2016 – № 3 – С. 133

⁷⁷ Стрельницкая Е.В. Лексические средства выражения эмоционального состояния персонажа в художественном тексте // Вестник МГУ им. В.М. Ломоносова – 2016 – № 3 – С. 134

3) фразеологізми⁷⁸.

Що стосується властиво лексичних одиниць, то до Є. В. Стрельницька відносить лексичні одиниці обмеженої сфери вживання:

а) лайлива, нецензурна лексика (для вираження негативних емоцій)¹⁰⁹.

б) неологізми¹¹⁰.

в) жаргонізми.

Таким чином, лексичні одиниці, якими описуються психологічні стани героїв, класифікуються за оцінкою, яка виражається, за частинами мови і способами вираження.

1.2.2. Морфологічні засоби вираження

Різні частини мови можуть стати способом вираження як психологічного стану героя художнього твору, так власне і авторського задуму, його бажання поділитися з читачем тим дивним, що відкрив він сам.

Якщо говорити, про морфологічні засоби вираження психологічних станів та емоційності, то, наприклад, насиченість дієсловами дозволяє передати інтенсивність, динамічність дії, рух. Наявність інфінітивів надає тексту відстороненого позачасового, позаособистісного характеру; велика кількість часток дозволяє дати образний опис предмету і подання його ознак у динаміці. Насиченість тексту іменниками, інтенсивне використання різних категорій відмінків, наприклад, конструкції з орудним відмінком, надають мальовничість, невимушеність опису. За допомогою використання коротких прикметників досягається особлива експресія тексту. За рахунок особових та присвійних займенників досягається відтінок ширості, схвильованості тощо.

⁷⁸ Там само. – С. 135

¹⁰⁹ Там само. – С. 49

¹¹⁰ Там само. – С. 37

Так, у художній літературі для опису особистості героя та його психологічного портрету можуть використовуватися промовисті прізвища на кшталт *Скотинін, Простакови, Мазайло*.

Різним поєднання часів також створюються цікаві мовленнєві конструкції, наприклад, уживання майбутнього часу в значенні сьогодення – *ідемо завтра, доповідаємо на тижні*.

Повторення однакових сполучників (або полісиндетон, або багатосполучниковість) створюють своєрідну фігуру мовлення, за допомогою якої письменник досягає уповільнення розповіді, більшого її розчленування і разом з тим посилює відчуття зв'язку між словами чи групами слів, що з'єднані сполучниками. Іноді багатосполучниковість є засобом посилення ліричності або показу роздумів автора¹¹⁹. Наприклад:

*Усе одбивається в пісні, як в морі,
Рожева зоря й червона кров,
І темна ненависть, і ясна любов,
І промінь пожегару, і місяць, і зорі.
Та пісня, як море, і стогне, й рида, –
І барвами грає,
І скелі зриває,
як чиста прозора вода (Леся Українка)¹²⁰.*

Частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, частка, вигук та ін.) у різних формах та різному контексті можуть бути ефективним способом вираження психологічного стану людини. Так, іменники називають предмети або явища; допомагають позначати й передавати почуття та емоції; прикметники допомагають описати зовнішність героїв, підкреслити які-небудь його якості; беруть участь у створенні психологічного портрету персонажа; дієслова використовуються для передачі руху, динаміки навколишнього світу;

¹¹⁹ Полісиндетон. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=258>

¹²⁰ Леся Українка. Поет під час облоги. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/lesya-ukrayinka/lesya-ukrayinka-poet-pid-chas-oblogy/>

передають хід дії або думок персонажа; вигуки передають різні почуття (подив, захват, обурення й ін.).

Іменники у текстах художніх творів використовуються у значній кількості. Іменники, наприклад, які стоять на початку тексту, визначають його тему, будучи ключовими словами тексту. Л. В. Успенський стверджував: «Іменник – хліб мови»¹²¹. Із цією думкою не можна не погодитися. У тексті іменники відіграють особливу роль: вони дозволяють авторові намалювати художню картину:

*«Осінь. Вечір. Вулиця. Зупинка. Мій автобус. Вільне місце і вікно. Роздуми. Про день, про рік, про вічність. Роздуми про все моє життя»*¹²².

«Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий» (М. Рильський)¹²³.

«Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад» (П. Дорошенко)¹²⁴.

«Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий» (М. Рильський)¹²⁵.

За допомогою іменників можна «зобразити» картину природи, портрет, обстановку. Наприклад, у поезії В. Шинкарука «Свіча» через іменники передається психологічний стан душі героя:

Вітер. Злива. Безсоння.

Гасне літо зелене.

Падають на підвіконня

Жовті долоні клена.

Серце щемить від болю.

Вмиті безсонням очі.

Я, а поряд зі мною –

*Чорна безодня ночі*¹²⁶.

¹²¹ Топоров А., Штемберг Э. Долгожданная книга «Слово о словах» Л. Успенского // Звезда. – 1995. – № 4. – С. 190.

¹²² Ткач М. М. У проміжках дерев. – Харків: ФОП Панов А.М., 2010 – С. 78

¹²³ Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2008. – С. 176.

¹²⁴ Там само. – С. 176

¹²⁵ Там само. – С. 177

А у поезії А. Малишка через іменники подано обстановку війни: «Окоп. Залізниця. Гармата. Дуби, посивілі від пилу...»¹²⁷.

Іменники спільного роду (*базіка, лівша, роботяга, забіяка*) позначають якості людей. Особливо яскраво це передає народна творчість¹²⁸:

Базіка набалака – і в торбу не збереш.

Гуляка гуляв: ні чобіт, ні халяв, а додому прийшов – не знайшов підшов.

Білоручки – дармоїди та недоучки.

З достатків хороших не йдуть в міхоніші.

Соня та ледацюга – рідні брати.

Нероба гірше тияка.

Верета сам себе раз на рік любить.

Рід таких іменників визначають за змістом речення або граматичною формою інших частин мови¹²⁹:

Мудрий, як той недотепа, що від дощу в річку ховався.

Забарилась недотепа – от тобі й халепа.

У тексті можуть зустрічатися іменники спільного роду, які мають яскраво виражене негативне емоційно-оцінне забарвлення: «Одне ледацю сонцю докоряло: «Ну, хоч би раз ти до обід поспало...» (В. Симоненко)¹³⁰. Однак інші іменники спільного року не мають негативного забарвлення. Вони дозволяють автору виразити своє ставлення до героя:

Могутній у тебе батя... Роботяга. Чеснюга. Без порожнин у душі... Моноліт (О. Гончар)¹³¹.

Симпатьяга він, цей військом, хоч і коноплястий (О. Гончар)¹³².

¹²⁶ Свіча. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://nashe.com.ua/song/1221/artist/111>

¹²⁷ Малишко А. Поезії. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – С. 94

¹²⁸ Рід іменників. Іменники спільного роду. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://old2.mdi.org.ua/Dn_school_134_zvit1_urok_movi.pdf

¹²⁹ Рід іменників. Іменники спільного роду. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://old2.mdi.org.ua/Dn_school_134_zvit1_urok_movi.pdf

¹³⁰ Симоненко В. Земне тяжіння. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.slideshare.net/Oks123/ss-41052941>

¹³¹ Гончар О. Собор. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/gonchar-oles-terentijovich-sobor/>

Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні й приبلуди, і орди завойовників-заброд! (В. Симоненко)¹³³

Хто б міг подумати, що цей баляндрасник і задавака якимсь дивом стільки наткав у собі людяності! (М. Стельмах)¹³⁴

До оселі заходить невідомий чолов'яга, високий, кривоносий, подає не руку – ручище (М. Стельмах)¹³⁵.

Без іменників неможливий опис психологічного стану героя. Візьмемо для прикладу новелу В. Стефаніка «Виводили з села». Письменник знаходить надзвичайно точні слова, вирази, які з вражаючою силою передають настрій батьків, що проводжають свого єдиного сина до війська. У всіх настрої похмурий, наче на похоронах: «Червоне проміння осіннього сонця, що заходить, падає на обстрижену голову рекрута і людям здавалось, що та голова, що тепер буяла у кервавім світлі, то має впасти з пліч, – десь далеко на цісарську дорогу Похоронним голосінням звучать слова матері: «А ти ж на кого нас покидаєш?». Вона в горі б'ється головою об одвірок, батько «впав на віз і трясся, як лист», сестри заломили руки, заливалися слізьми сусіди»¹³⁶.

Прикметник. За допомогою вживання коротких прикметників (*невен, винен, варт, годен, потрібен, ладен, здоров, повен, рад, ясен, славен, срібен, зелен, дрібен, красен та інші*) досягається особлива експресія тексту. Вони зустрічаються переважно у фольклорі, використовуються у народному мовленні, в художньому стилі, в основному у поезії для створення народнопісенного колориту, наприклад:

¹³² Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2008. – С. 180.

¹³³ Симоненко В. Де зараз ви, кати мого народу? – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=symonenko&page=zemne06>

¹³⁴ Стельмах О. Дума про тебе. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://ru.osvita.ua/school/literature/s/75489/list-36.html>

¹³⁵ Стельмах О. Дума про тебе. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://ru.osvita.ua/school/literature/s/75489/list-36.html>

¹³⁶ Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – К.: Дніпро, 1994. – С. 78.

Вплива на сині ріки ясен вечір іздала. Ходить пісня берегами, ходить селами й містами, в золот бубон б'є (М. Рильський)¹³⁷.

Один товариш – ясне сонечко, другий товариш – то місячко, третій товариш – то дрібен дощик (колядка)¹³⁸.

Письменники використовують прикметники у творах художньої літератури, щоб описувана картина була не сірою, а барвистою, щоб опис того або іншого предмета, явища був точним, влучним, виразним, щоб виразити своє ставлення до того, про що вони пишуть, щоб за художнім описом ми легко могли уявити картину, а можливо і зобразити її як художники. Наприклад, прекрасно змальовує як природу, так і свій психологічний стан М. Коцюбинський¹³⁹:

«На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою *соболіну* шерсть ячменів, шовк *колосистої* хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він *гарячий*, такий *нетерплячий*, що аж киплять від нього *срібноволомі* вівса. Йду далі – киплять. Тихо пливе *блакитними* річками льон. Так тихо, спокійно в *зелених* берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів *зелений* серпанок. Йду далі... Тепер пішла пшениця. *Твердий безостий* колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Коли ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці *хвилясті* хребти. А я все йду, *самотній* на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій *колосистого* моря йде через мене кудись у безвість.

І благословен я був між *золотим* сонцем й *зеленою* землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої *сторінки* життя визирала *нова і чиста...*».

¹³⁷ Ворон А. А., Солопенко В.А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. – С. 108.

¹³⁸ Повні і короткі прикметники. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://online-hw.com/content/s_tpravila/povni_j_kоротki_prikmetniki.html

¹³⁹ Коцюбинський М. Intermezzo. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://osvita.ua/school/literature/k/63982/list-1.html>

У художньому тексті прикметники виступають як джерело експресії.
Наприклад:

Мені привиділось затемнення Землі,
Водневих бомб *чорнолетучі* зграї,
І людство, скорчене у *попелястій* млі,
І хмари, як папір, горять у небокраї (М. Вінграновський)¹⁴⁰.

Прикметники беруть участь й у створенні психологічного портрету персонажа, описі його звичок, укладу життя й т.д. Прикметники характеризують поведінку героя, у цьому їм допомагають і дієслова.

Займенник. За рахунок використання займенників досягається особлива експресія тексту. Наприклад:

Ми з тобою просто ти і я. І тому для мене так трагічно те, що ти чиясь, а не моя (В. Симоненко)¹⁴²

Я люблю свою хату поліську... Я люблю свій зажурений ліс (Д. Фальківський)¹⁴³.

Я люблю тебе, друже, за те, що не можу тебе не любити! (В. Сосюра)¹⁴⁴

За рахунок особових і присвійних займенників досягається відтінок щирості, схвильованості. Неозначені займенники ніби «віддаляють» події й предмети: *«Знай, що в житті є деякі речі, які ні з чим не можна порівняти й зіставити. Це рідний край, наша Вітчизна. Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто без Батьківщини – ніщо»* (В. Сухомлинський)¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Гаврилюк Н. В. Рациональні індивідуально-авторські прикметники в творчому доробку неокласиків // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : [зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту]. – Вип. 12. – Рівне, 2004. – С. 54–57

¹⁴² Симоненко В. Ну, скажи, хіба не фантастично... – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17990>

¹⁴³ Фальківський Д. Очерет мені був за колицу – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://nashe.com.ua/song/17000>

¹⁴⁴ Сосюра В. Я люблю тебе, друже, за те... – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.livelib.ru/quote/612381-lyubit-ukrayinu-volodimir-sosyura>

¹⁴⁵ Сухомлинський В. О. Листи до сина // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – С. 404–637

Дієслова. Дієслово – незвичайна частина мови: за частотою уживання вона посідає друге місце після іменників. Серед 9000 найбільш уживаних слів дієслів близько 2500.

Дієслівні форми передають рух, виражають ставлення до особи, вказують на суб'єктивність висловлювання, тобто активізують читачів, сприяють їх об'єднанню з персонажами.

Наявність інфінітивів надає тексту позачасовий, позаособистісний характер. У реченні інфінітив може виступати¹⁴⁶:

- підметом: *Життя прожити – не поле перейти*;
- присудком: «*А хлопець тікати...*» (О. Слісаренко);
- додатком: *Командир наказав солдатам відступати*;
- означенням: *У хлопця з'явилось бажання вчитися*;
- обставиною мети: *Артисти залишилися в селі давати концерт*.

«Дієслово є основою мови. Знайти вірне дієслово для фрази – значить дати рух фразі»¹⁴⁷, – стверджував російський письменник О.М. Толстой. Спробуємо й ми довести цю думку, звернувшись до тексту: «*Він придержав коня і, прищуривши очі, любувався горою, правду кажучи, було чим полюбуватися. Сонце підбилося вже височенько, гора, вкрита золотим світлом, наче зачарована, стояла у тихому прозорому повітрі. З того боку від Псла легенький туман здіймався сизим димком, курився поміж деревами. Сонце прорізувало чорну тінь густого лісу, на самому шпилі – на рівній полянці – миготіло, як на воді, сонячне сяйво. Сотні солов'їв щебетало по кущах молодого поросту, горлиці туркотали в ліщині, зозулі неугавно перекликались, перелітаючи з деревини на деревину. Відкілясь здалека доносився глухий клетіт. Ліс просипався»¹⁴⁸.*

¹⁴⁶ Інфінітив. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <http://litmisto.org.ua/?p=2615>

¹⁴⁷ Варламов А. Н. Алексей Толстой. – М.: Молодая гвардия, 2008. – С. 224.

¹⁴⁸ Панас Мирний. Голодна воля. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/mirnij-panas-golodna-vola/>

Олексій Югов говорив, що «дієслово – найбільш жива частина мови. У дієслові струменіє найчервоніша кров мови, артеріальна. Призначення дієслова – виражати саму дію».

Дієслова надають тексту динамічність, вони позначають дії предметів, змушують предмети оживати. Це й відбувається в тексті – картина оживає завдяки дієсловам: *«Гора вся аж горіла сонячним світлом, тоді як підгір'я курилося легким туманом. У самому внизу в садках тонуло село, далі, через лісок, друге, третє... Здається, вони зчіплялися сизими лугами. По ліву руч, як на долоні, вирисовувалося місто з високими будинками, темними садками. Чисте, прозоре повітря хвилюється рожевим світлом, і чорна тінь неосвічених місць ще краще одрізняє ясну сторону. Ненароком промениста стяга ускочить в чорну середину – усміхнулася тінь – не знає, де і ділася. Велична гора, дивовижна картина!»*¹⁴⁹

Дієприкметник. Велика кількість дієприкметників дозволяє дати образний опис предмета й подати його ознаки у динаміці. Дієприкметник, передаючи дію предмету як дію, стає засобом виразності в тексті:

Умираючий промінь сонця падає на березу, кривавить білу кору (А.Шиян)¹⁵⁰.

Здалеку долітають *завмираючі* гуки музики (І.Нечуй-Левицький)¹⁵¹

Використання дієприкметників дозволяє автору не тільки описати ті почуття, які він відчуває, але й створити психологічний образ:

*Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила, змаліла, як дитинка*¹⁵².

*Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його бесаги...*¹⁵³.

*А Славка, поваленого на землю, неначе кнура до зарізу, тримав його тато і з якимось приїжджим гостем*¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Панас Мирний. Голодна воля. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-online/mirnij-panas-golodna-vola/>

¹⁵⁰ Творення і вживання активних дієприкметників. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: https://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/participle_active_forms.html

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – С. 98.

¹⁵³ Там само. – С. 158

Дієприслівник. Його роль у мові досить своєрідна. Ця форма сприяє значеннєвій точності, стислості й лаконічності мови, вносить у висловлювання елемент книжності. Експресію, закладену в граматичній природі дієприслівника, відзначали вчені, письменники. На думку Д. В. Григоровича, «...дієприслівник домальовує рух»¹⁵⁵, тому він є незамінним засобом не тільки для точної й короткої, але й для мальовничої передачі характеру дії.

Дієприслівники виразно передають деталі, які мальовничо малюють дію:

Його красуні з довгими лебединими шиями, гордо підвівши голови, іронічно поглядали на жовті спорожнілі окопи (П. Панч)¹⁵⁶.

Посміхаючись, він кинув на Никанора дружній погляд, дістав із кишені тютюн і став крутити цигарку (І. Микитенко)¹⁵⁷.

Дієприслівники сприяють динаміці розповіді, підсилюючи образність художньої оповіді:

Чирва, Сироватка, Півень, догадавшись, що він хоче зрадити їх, одтирають його в натовп, валять (І. Микитенко)¹⁵⁸.

Ідемо на прорив! – скомандував упівголоса Колосовський. І команда, пошепки переглядаючись, пішла від бійця до бійця (О. Гончар)¹⁵⁹.

У тексті багато речень з дієприслівниковими зворотами, що виконують функцію виразності опису¹⁶⁰:

«Я теж кілька разів стояв у кабінеті завуча й відчував там себе препогано. Павло Степанович мав звичку довго «не помічати» викликаного учня.

¹⁵⁴ Там само. – С. 12

¹⁵⁵ Дієприслівниковий оборот в стилістиці. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://lik-bez.com/publ/poleznosti/grammaticheskie_besedy/deepri chastnyj_oborot_v_stilistike/70-1-0-502

¹⁵⁶ Лисак Л. Місце дієприслівника у структурі речень різних жанрів художньої літератури // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2011. – Вип. 16. – С. 381

¹⁵⁷ Там само. – С. 382

¹⁵⁸ Азарова Л.Є., Сасинович Е.С. Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування: Монографія. – Вінниця: Універсум, 2005. – С. 67.

¹⁵⁹ Там само. – С. 94

¹⁶⁰ Дімаров А.А. На коні і під конем. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://ukrlit.org/dimarov_anatolii_andriiovych/na_koni_i_pid_konem/47

Стоїш, було, коло дверей, переступаючи з ноги на ноги в смертельній нудьзі, а Павло Степанович, нахиливши велику посивілу голову, щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо, виводячи чіткі строги літери. Урешті зведе голову, гляне на тебе й коротко кине:

- Ну?

І ти, переминаючись, склінуючи, шморгаючи, ковтаючи закінчення слів, починаєш белькотати про Вальку, яка пробігла мимо тебе, і про ногу, яка візьми та й простягнися їй на дорозі!..» (За А. Дімаровим)

Перебуваючи на початку речення, дієприслівникові звороти підкреслюють швидкість, напруженість дії: *«Радіючи доброму слову, дитина біжить до бабусі»* (Б. Лепкий)¹⁶¹. Займаючи позицію наприкінці речення, дієприслівникові звороти служать засобом створення словесних картин, що відрізняються епічним спокоєм: *«Собака лежав на животі, витягнувши передні лапи, і слухав»*¹⁶².

Таким чином, використання дієприслівникового звороту дозволяє в межах одного речення вказати властивості предмета, а також виразити різні відносини між описуваними діями й процесами.

1.2.3. Синтаксичні засоби вираження

Для вираження психологічних станів у художній літературі використовуються різні засоби вираження, у тому числі і синтаксичні.

У даному прикладі дівчинка, прокинувшись серед ночі, виявляє, що вона одна в кімнаті, і не може знайти свою подругу. Хвилювання, сум'яття, страх автор передає за допомогою оформлення тексту. Кожну нову думку, чергову дію героїні він описує у окремих абзацах, які складаються з одного, максимум із двох речень.

¹⁶¹ Єрмоленко С.Я. Підручник: Українська мова. 7 клас. – К.: Грамота, 2015 – С. 128

¹⁶² Там само. – С. 128

Так, найбільш значимими виражальними засобами синтаксису є¹⁶⁴:

- синтаксична структура речення і розділові знаки;
- граматичні ознаки речення: просте воно або складне, двоскладне або односкладне, повне або неповне, ускладнене або неускладнене;
- тип речення за метою висловлювання: оповідальне, питальне, спонукальне;
- характеристика речення за емоційним забарвленням: окличне – неокличне .

Кожна з перерахованих граматичних особливостей речення може здобувати в тексті особливе значення і використовуватися для посилення авторської думки, вираження авторської позиції, створення образності.

Виразність тексту на синтаксичному рівні може бути передана за допомогою різних пунктуаційних засобів. Авторські розділові знаки відіграють тут особливу роль.

До синтаксичних засобів вираження психологічного стану також відносяться синтаксичні фігури: риторичне питання, риторичний вигук, риторичне звернення, повтор, синтаксичний паралелізм, еліпсис, інверсія, парцеляція, антитеза, градація, оксюморон.

Риторичне питання використовується для посилення емоційності, виразності мовлення, для залучення уваги читача до того або іншого явища. Риторичні вигуки підсилюють у повідомленні вираження тих або інших почуттів; вони, як правило, відрізняються не тільки особливою емоційністю, але й урочистістю, і піднесеністю. Риторичне звернення служить не стільки для називання адресата мовлення, скільки для вираження ставлення до того, про що говориться в тексті. Риторичні звернення і вигуки можуть створювати урочистість і патетичність мовлення, виражати радість, жаль й інші відтінки настрою й емоційного стану. За допомогою риторичного звернення автор вступає у діалог із читачем. Звернення допомагає читачеві відчувати свою

¹⁶⁴ Ленько Г.Н. Синтаксические средства выражения эмотивности // Вестник ТьГУ. Серия "Филология". – 2015. – № 2. – С. 171-177

втягненість у те, що відбувається. Вигук допомагає передати почуття подиву, несхвалення й осуду, може мати відтінок питання й передавати відчуття впевненості і правоти у своїх переконаннях.

Повтор – це стилістична фігура, яка передбачає повторення якого-небудь члена речення (слова), частини речення або цілого речення, декількох речень, строф з метою залучити до них особливу увагу.

Героїня нарешті зустрічається зі своїм учителем, але не так, як їй хотілося б. Він упізнає її. Вона лише киває й вимовляє його ім'я. Він підтверджує це словами «Дійсно, це дійсно так». Використання повтору показує нам всю безглуздість ситуації – кожен знає, хто є хто, але чомусь вони перепитують імена один одного.

Різновидами повтору є анафора, епіфора й підхват.

Анафора, або єдинопочаток, – це повторення слова або групи слів на початку рядків, строф або речень. Для підкреслення неминучості того, що неодмінно трапиться, автор використовує прийом єдинопочатку. Також анафора може використовуватися для передачі погрози.

Епіфора – це повторення слів або групи слів наприкінці рядків, строф або речень. За допомогою епіфори автор передає впевненість у своїх переконаннях, у своїх словах. Епіфора може передавати стан тривоги й розчарування.

Підхват – це повтор якого-небудь відрізка мовлення на початку наступного відрізка мовлення, що слідує за ним.

Паралелізм (синтаксичний паралелізм) – тотожна або подібна побудова суміжних частин тексту: речень, що стоять поряд, віршованих рядків, строф, якими створюється єдиний образ. Так, у прикладі використання паралельних конструкцій допомагає передати почуття заспокоєння, безтурботності – щоб не трапилося, усе на краще.

Еліпсис – стилістичний прийом, що полягає у навмисному (відхилення від нейтральної норми) пропуску якого-небудь члена або частини речення. При еліпсисі найчастіше опускається дієслово-присудок, який надає тексту

особливу виразність і динамічність, підкреслює стрімкість дії, напруженість психічного стану героя.

Інверсія надає фразі особливої стилістичної забарвленості: урочистого, високого звучання або, навпаки, розмовної, дещо зниженої характеристики.

Градація – прийом, що полягає у послідовному розміщенні слів, виразів, тропів (епітетів, метафор, порівнянь) у порядку посилення (зростання) або ослаблення (убування) ознаки. Зростаюча градація звичайно використовується для посилення образності, емоційної виразності тексту. Спадаюча градація використовується рідше й служить звичайно для посилення значеннєвого змісту тексту й створення образності.

Антитеза – це стилістична фігура, за якої різко протиставляються протилежні поняття, образи; використовується для посилення виразності мови, підкреслення контрастних образів, оцінок.

Оксюморон – це стилістична фігура, у якій поєднуються звичайно непомітні поняття, які можуть суперечити один одному, при цьому виходить новий зміст, а мовлення здобуває особливої виразності.

У підсумку зауважимо, що для вираження психологічних станів на синтаксичному рівні використовуються різні структурні, значеннєві й інтонаційні особливості синтаксичних одиниць мовлення (словосполучення і речення), особливості композиційної побудови тексту, пунктуаційне оформлення тексту, а також такі синтаксичні фігури, як риторичне питання, риторичний вигук, риторичне звернення, повтор, синтаксичний паралелізм, еліпсис, інверсія, антитеза, градація тощо. Ці способи не завжди прямо передають емоційний стан героїв, але вони допомагають реалізувати емоційне тло і тональність художніх творів. При цьому ті самі синтаксичні засоби можуть передавати різні, іноді прямо протилежні, емоції й емоційні стани.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ДИСКУРСІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

На сучасному етапі в українській літературі помітним явищем є проза Ірен Роздобудько. Авторка не припиняє працювати над розширенням жанрових можливостей роману, що важливо для розвитку читацької культури суспільства, шукає нові можливості художнього самовираження.

Ірен Роздобудько – одна з найбільш успішних сучасних українських письменниць, проза якої розрахована майже на всі ціннісні й споживчі смаки. Творчість авторки жанрово розмаїта й стилістично різнопланова. Позитивним явищем у текстах Ірен Роздобудько «є не стільки яскравість образів чи екстравагантність сюжетів, скільки прозорість задуму, ідейна спрямованість та зрозумілість художніх прийомів, які не приховують смисл, а навпаки – вияскравлюють його»²⁰⁸.

Ірен Роздобудько – майстриня психологічної прози, у якій виразно простежується прагнення розкрити ідейно-моральні засади особистості, проникливо й глибинно передати психологічні перипетії своїх персонажів. Психологізм письменниці – це продовження емоційної суб'єктивності, як віддзеркалюють це тексти авторки. Важливою домінантою, що об'єднує різні аспекти сприйняття й відображення світу в прозі Ірен Роздобудько, є драматизм. Він яскраво проявляється насамперед в «акцентованому психологізмі»²⁰⁹ героїв роману, у відтворенні їхніх емоційно-психологічних

²⁰⁸ Кропивко І. В. Художньо-архітектонічні особливості повісті І. Роздобудько «Все, що я хотіла сьогодні...» // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Ч. 2. – 2012. – № 3 (238). – С. 162.

²⁰⁹ Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько // Слово і час. – 2005. – № 11. – С. 36–39.

станів, роздумів, почуттів, переживань, що уможлиблює цілісне зображення зовнішнього світу як внутрішньо-особистісного.

Мовні засоби вираження психологічних станів у творах Ірен Роздобудько представлені різними засобами, що служать для передачі емоцій її героїв. Опрацювання творів письменниці дозволило нам розділити використовувані нею мовленнєві засоби передачі емоцій на позитивні та негативні.

2.1. Мовні засоби передачі позитивних емоцій

Емоції людини бувають позитивними і негативними. Тому усі відібрані нами одиниці ми розділили на дві основні групи – мовні засоби передачі позитивних емоцій і мовні засоби передачі негативних емоцій. До числа позитивних емоцій ми відносимо любов / кохання, радість, задоволення, спокій, цікавість, жалість, схвалення, подив. До числа негативних ми відносимо горе, смуток, злість, байдужість, страх, образу, жорстокість, ворожість, занепокоєння, сором. В той же час, через обмеженість обсягу роботи, розглянемо на прикладі дві підгрупи позитивних емоцій – любов / кохання і радість, і дві підгрупи негативних емоцій – горе і смуток.

2.1.1. Мовні засоби передачі любові (кохання)

У ході аналізу ми з'ясували, що яскраво в художніх текстах Ірен Роздобудько розгортається мотив кохання, який передається відповідними емоціями. Герої Ірен Роздобудько прагнуть збагнути таємницю кохання. Для них кохання – це єдине мірило життя.

«Це була любов. Просто любов, яка не має пояснень»²¹⁰, – зазначає авторка у романі «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю». Фрау Шульце і той

²¹⁰ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren/482-iren-rozdobudko-ya-znayu-shcho-ti-znaesh-shcho-ya-znayu>

чоловік, що врятував їй життя, покохали один одного, але були розведені по два боки барикад: вона – німкеня, а він – радянський солдат, який у квітні сорок п'ятого волею долі опинився в Бабельсберзі. Цією фразою авторка дає оцінку коханню лексичними засобами, що виражають емоційну позитивну оцінку: любов – така сильна, і така дивна, що пояснити її не можливо.

Лексичних засобів вираження любові у романах Ірен Роздобудько достатньо. У одному випадку авторка використовує для їх вираження дієслово «любити», що дозволяє однозначно розцінювати емоції героїв:

- Я люблю тебе! («Все, що я хотіла сьогодні») ²¹¹.

- *А я могла б так любити тебе... – «усі ці вбивства – на твою честь, мій золотоголовий янголе!»* ²¹².

- *«Одного разу ми народжуємося на світ, потім починаємо шукати сенс життя, робимо помилки. Розчаровуємося, падаємо, злітаємо, віримо, зневірюємося. Шукаємо вчителів – або самі стаємо вчителями. Любимо – або не знаходимо любові. Сперечаємось – або дозволяємо себе переконати. Робимо свій вибір – або пливемо за течією. Віримо, що добро перемагає зло, – або самі стаємо злом. Одного разу нам усім хочеться повірити в диво»* ²¹³.

В інших випадках для того, щоб віднести ті або інші лексичні засоби до засобів вираження емоції кохання, любові, потрібно звертатися до підтримки контексту. Наприклад, уживання слова «милий» без підтримки контексту не дозволяє однозначно вирішити це питання. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, це слово означає «славний, приємний, симпатичний; дорогий, коханий, близький серцю, душі» і т.д. ²¹⁴. Так, у випадку «*Зоя, моя мила Зоя! Яка була славно!*» ²¹⁵ («Перейти темряву»)

²¹¹ Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні... – Харків : Фоліо, 2008. – С. 97.

²¹² Роздобудько І. Ескорт у смерть : роман. – Львів : Кальварія, 2002. – С. 145.

²¹³ Роздобудько І. Одного разу...: роман / Передм. Л. Ворониної. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2014. – С. 122.

²¹⁴ Милий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/mylyj>

²¹⁵ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

– «милий» реалізує значення «приємний, симпатичний», тому що Сергій згадує Зою із сумом, адже вона кинула його заради іншого чоловіка.

Лексема «милий» служить для вираження кохання у наступних контекстах:

- *«Мила, – сказав я їй, хіба ти не бачиш, що ми жартуємо?» («Все, що я хотіла сьогодні»²¹⁶;*

Тут герой звертається до своєї дружини, і логічно припустити, що він її кохає.

Для опису любовних почуттів героїв Ірен Роздобудько використовує фразеологізми: «закоханий без пам'яті», «кидати полум'яні погляди на когонебудь», «сходити з розуму через когось». В обох випадках виражений високий ступінь прояву почуття.

Так, у словнику фразеологізмів «робити що-небудь «без пам'яті» означає: «дуже сильно, жагуче, до самозабуття (любити когонебудь, захоплюватися ким-небудь і т.п.)»²¹⁷. Наприклад: Він був уже закоханий без пам'яті («Перейти темряву»²¹⁸.

«Божеволіти за ким-небудь» – не давати звіту своїм учинкам, діям, проявляти надмірне замилювання, і захват²¹⁹.

Емоція любові/кохання часто подається у Ірен Роздобудько у іменниковій формі:

- *Вони були суперницями й антагоністками протягом всього життя, а їхні стосунки – це суміш ненависті, страху та любові («Зів'ялі квіти викидають»²²⁰ .*

- *...Любов – дар. Його отримують із народженням разом із іншими почуттями, такими як слух або зір. Часом цей дар перетворюється на важкий камінь, на хрест, на повітряну кульку. Але його вже не позбутися:*

²¹⁶ Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні... – Харків : Фоліо, 2008. – С. 118.

²¹⁷ Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – Москва: Проспект, 1996. – С. 231.

²¹⁸ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

²¹⁹ Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – Москва: Проспект, 1996. –С. 129.

²²⁰ Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : роман. – Київ : Нора-Друк, 2006. – С. 117.

він не є твоїм власним вибором. Так сталося при народженні... І якщо божевільний митець або просто – божевільний здаєн відрубати собі руку, виколоти око чи відтяти вухо – то від цього дару можна звільнитися, лише зупинивши власне серце... («Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»)²²¹;

- А любов є просто любов'ю. Вона не потребує епітетів... Її сенс може розкритися лише обраним. Він не залежить від чогось зовнішнього. Любов – дар, котрий живе всередині кожного, але може ніколи не розкритися. Так і лишається до кінця життя – якоюсь мізерною, зіщуленою і навіть зайвою клітиною. Адже жоден промінь не освітив її, не дав їй життя, не окропив живою водою («Якби»)²²²;

- Любов не має пояснень! Але має наслідки і... продовження («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»)²²³.

- Любов – єдиний, останній шанс вижити («Гудзик»)²²⁴.

Анна-Марія, головна героїня роману «Вона: Шості двері», внутрішньо замкнена в собі жінка, зазнала в житті багато розчарувань і не раз замислювалася над питанням, що таке кохання: «І що таке взагалі – любов? Коли люди читають ті самі книжки, розчулюються від однієї і тієї ж мелодії, пам'ятають і люблять ті ж епізоди з фільмів, віддають перевагу театру, а не більярду, тверезості, а не сп'янінню?.. І все це – не змовляючись?»²²⁵.

Сама Ірен Роздобудько дотримувалася думки, що: «Люди, які не відчують любові, рано чи пізно перетворюються на зомбі, на аморфне ніщо, вони незадоволені життям, хоч яким би воно було» («Зів'ялі квіти викидають»)²²⁶.

²²¹ Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман-алюзія. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 124.

²²² Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 98.

²²³ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – Київ : Нора-Друк, 2011. – С. 115.

²²⁴ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 78.

²²⁵ Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері : романи. – Київ: Нора-Друк, 2005. – С. 127.

²²⁶ Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : роман. – Київ : Нора-Друк, 2006. – С. 134.

Континуум текстової площини роману «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» пронизують філософські маркери, з яких вибудовуються авторські афоризми. Зокрема, особливим маркером виступає любов: *«Любов – дар. Його отримують із народженням разом з іншими почуттями, такими як слух або зір. Часом цей дар перетворюється на важкий камінь, на хрест, на повітряну кульку»*²²⁷.

Використовуючи іменники *кохання та любов*, Ірен Роздобудько підкреслює духовну деградацію людства. Замість зображення інтелектуальної жінки з багатою духовною сутністю, як це, зазвичай, зустрічаємо в прозі письменниці, авторка пропонує реципієнтам образ жінки, всі проблеми якої – «нижче пупа»: *«Кохання-зітхання, любов-морков!»*²²⁸.

Ірен Роздобудько у своєму романі «Гудзик-2» пропонує читачеві своєрідну подорож душею героя-оповідача Дениса Северина. Він не зупиняється у пошуках дружини Ліки, робить все для того, щоб знову завоювати її серце та прихильність, щобвилікувати змучені болем їхні душі: *«У нас будуть діти – два хлопчики, що викотяться мені назустріч із заспаними обличчями і простягнутими руками. Або краще: хлопчик і руденька кучерява дівчинка – zalюблені до нестями. Я повернусь, Ліко...»*²²⁹. Власне тут авторка використала дієприкметник *залюблений* у значенні «дуже сильно любити».

Радісну емоцію любові подає Ірен Роздобудько не через опис любові до людини, а через опис того, що герою роману подобається осінь як пора року і він нею замилюється: *«Люблю вересень. Цього року він був особливо теплим і якимось смачним – повітря, просякнуте запахом кави, під вечір набувало густого листяного аромату із присмаком хризантем»*²³⁰. Такий красивий вересневий пейзаж поглиблює дисгармонійне відчуття від сумного

²²⁷ Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин : роман / Передм. Т. Вергелес. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2013. – С. 249.

²²⁸ Там само. – С. 244

²²⁹ Роздобудько І. Гудзик-2. Десять років по тому : роман. – Київ : Нора-Друк, 2015. – С. 219

²³⁰ Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман-алюзія. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 120.

і навіть трагічного розвитку подій: зникнення Ліки та раптового її нервового зриву.

Герої Ірен Роздобудько прагнуть збагнути таємницю кохання. Для них це і насолода та страждання, і радість зустрічі та біль розлуки, і боротьба життя зі смертю. Воно – єдине мірило життя, «вічна таємниця», котру герої романів письменниці намагаються розгадати. Авторка у своїй художній прозі зображує кохання в різноманітті психологічних переживань: відображено мрію про затишок, жіноче тепло і спокій; кохання постає як марення, як «солодке забування» про реальність.

Використання іменника «пристрасть» також підсилює прояв почуттів героя твору: *пристрасть* – це сильне, напружене почуття; переживання; нестримний потяг; прагнення до чого-небудь; сильне, палке кохання до особи статі підлоги, любовний, почуттєвий потяг²³¹:

- *Він горів, він палав до нею пристрастю* («Гудзик»)²³²;

- *Анна-Марія говорила мовою щирої пристрасті* («Вона: Шості двері»)²³³.

Коли герой збирається зізнатися Анні-Марії у коханні, він дивиться їй у обличчя і його чорні очі горять вогнем. У цьому випадку «вогонь» використовується для відбиття внутрішнього стану людини, її внутрішнього горіння, запалу, жару, наснаги, натхнення.

Аналогічною є роль прикметника «полум'яний»:

- *Дівчата кидали на нього (Дениса) полум'яні погляди* («Гудзик»)²³⁴.

«Полум'яний» – тут «захоплений, натхнений, палкий, жагучий; такий, виражає сильне почуття, *пристрасть*²²⁵.

²³¹ Пристрасть // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/prystrastj>

²³² Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 104

²³³ Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері : романи. – Київ: Нора-Друк, 2005. – С. 144.

²³⁴ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 108

²²⁵ Полум'яний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/polum.janyj>

Любовні почуття також описуються за допомогою дій, що виражаються дієсловами «цілувати», «заглядатися». Спектр ситуацій, у яких можливе здійснення дії, вираженої дієсловом «цілувати» стосовно людини, досить широкий. Крім знаку кохання, це можливо при зустрічі або прощанні, для прояву поваги, радості, а також при прощанні з небіжчиком. З цієї причини при використанні даного дієслова у художньому творі, дуже важливою є підтримка контексту: *«Коли Ліка погодилася прийняти пропозицію Дениса, він поцілував її в чоло, виражаючи в такий спосіб замилювання» («Гудзик»)*²²⁶.

Отже, любовні переживання героїв художньої прози Ірен Роздобудько передаються за допомогою як лексичних засобів їх вираження, так і опису. Письменниця, розкриваючи у своїх романах проблему кохання як складний та багатовимірний феномен психічного, емоційного життя людини, наголошує на дивовижній силі справжньої любові, її властивості змінювати як окрему особистість, так і цілий світ на краще.

2.1.2. Мовні засоби передачі емоції радості

У підгрупу *радість* входить найбільша кількість одиниць. Серед них лексичних засобів вираження радості небагато. Авторка використовує для цієї мети вигуки «ура», «ой», «боже мій» та інші. З них однозначно службовою частиною мови для вираження радості є «ура», що виражає *«схвалення чого-небудь, захват із приводу чого-небудь»*²²⁷: *Зустрічаючи переможців, кричали вони: ура!* («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»)²²⁸.

В інших двох випадках, для того, щоб віднести дані вигуки до засобів вираження емоції радість, як і у випадку вираження любові, потрібно

²²⁶ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 109

²²⁷ Ура // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/ura>

²²⁸ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren/482-iren-rozdobudko-ya-znayu-shcho-ti-znaesh-shcho-ya-znayu>

звертатися до підтримки контексту. Згідно з даними словника, «ой» може означати «а) вираження несподіваного болю, переляку; б) вираження досади, жалю, попередження про можливі труднощі; в) вираження радості, замилювання й т.п. ; г) емоційне підкреслення високого ступеня прояву якої-небудь ознаки»²²⁹. У прозі Ірен Роздобудько «ой» служить для вираження радості Дениса, який дізнався, що його страхи були лише уві сні: «*Ой чи! – сказав я, прокинувшись («Гудзик»)»*²³⁰.

«Боже мій» або «Господи!», крім радості виражає також «подив, обурення». Наприклад: *З замком довелося помарудитися хвилини зо три, доки двері не розчахнув чоловік.*

- Господи, що з тобою? – одразу запитав він.

Певно, вигляд у мене був жахливий. Я промовила приблизно так: «Я-я-я-я-а-а-а...», хапаючи повітря, мов риба. Мирось знав, що робити в таких випадках: взяв моє лице в долоні, притис до себе:

*- Все, все, все. Заспокойся. Все, все... («Якби»)»*²³⁰

На наш погляд, у цьому випадку чоловік героїні одночасно виразив свій подив.

Для опису радісних почуттів своїх героїв Ірен Роздобудько використовує фразеологізм: «бути у доброму гуморі». «Бути в доброму гуморі» – це перебувати у гарному настрої²³¹:

*- Олешка був у доброму гуморі сьогодні («Якби»)»*²³².

*- Старенька сьогодні була у доброму гуморі («Якби»)»*²³³.

Радісні почуття також описуються дієсловом сміятися і його синонімами – «посміхатися», «хихотати», «розсмішити», «обрадуватися». Як стверджує Ю.А. Кузнецов, «Зовнішній прояв емоційного стану, який позначається дієсловом сміятися, його інтенсивність, ступінь самоконтролю

²²⁹ Ой // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/oj>

²³⁰ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 126

²³⁰ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 34.

²³¹ Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – Москва: Проспект, 1996. – С. 117

²³² Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 16

²³³ Там само. – С. 125

можуть варіюватися»²³⁴. Як слідує із зіставлення словникових дефініцій, різниця в значенні цих одиниць полягає в ступені повноти прояву дії, виразності сміху й стилістиці. У найменшому ступені радість виражає дієслово «посміхатися» – посмішкою виражати почуття радості, задоволення або іронії, глузування:

- *Ліка посміхнулася захвату його подяки («Гудзик»)*²³⁵ – коли вона нарешті побачила свого Дениса;

- *У цю мить мені здалося, що я вона посміхнулася, ніби почала розуміти те, що здавалося мені суцільною плутаниною. Я вхопила її за руку, благаючи пояснити мені суть сказаного («Якби»)*²³⁶.

- *Жінка повернулася. Приємне вузьке обличчя, великі світлі очі... Вона приязно посміхнулася й поквapiлася відчинити перекошену металеву браму («Перейти браму»)*²³⁷.

Найбільшою мірою радість виражає дієслово «реготати» – голосно сміятися, заливатися сміхом або гоготати²³⁸. Дієслово характерне для розмовного стилю. В. Саєнко додає, що «стан, позначуваний дієсловом реготати, практично не піддається контролю»²³⁹.

«Реготати» уживається у двох контекстах.

- *Ліза реготала від душі («Гудзик»)*²⁴⁰.

- *Що ж? Пий, як має гроші. – сказав Макс, і зареготав («Гудзик»)*²⁴¹.

У першому випадку «реготати» однозначно виражає радість: Денис говорить Лізі, що таку як вона він ніколи не зустрічав. А в другому випадку «реготати» виражає і радість й іронію, тому що Макс почав голосно сміятися, коли пожартував з Дениса.

²³⁴ Кузнецов Ю.А. Лексико-семантическое поле смеха как фрагмент русской языковой картины мира: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2005. – С.11.

²³⁵ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 104

²³⁶ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 132.

²³⁷ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

²³⁸ Реготати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/reghotaty>

²³⁹ Саєнко В. Сучасна українська література: компендіум. – Одеса: Астропринт, 2014. – 352 с.

²⁴⁰ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 96

²⁴¹ Там само. – С. 67

Звичайний сміх служить, як правило, для вираження веселоців, тобто дієслово займає проміжне, нейтральне положення між «посміхатися» і «реготати»: *Ніка сміялася, коли вона зрозуміла, що говорить без затинання («Якби»)*²⁴².

Дієслово «розсмішити» близьке до «сміятися». «Розсмішити» – привести у веселий настрій, змусити сміятися²⁴³. Різниця в тому, що у цьому випадку важливим є джерело виникнення радості людини: *Я хотів обійняти її, але Ліза відштовхнула його від себе і стала суворою і холодною. Це розсмішило мене («Гудзик»)*²⁴⁴.

Словотворча модель «роз + дієслово + ся», за якою утворене дієслово «розвеселитися», реалізує значення «поступово наростаючої інтенсивної дії або стану»: *Макс пив багато і до того ж розвеселився («Гудзик»)*²⁴⁵.

Дієслово «зрадіти» використовується для передачі радості людини, яка не обов'язково повинна бути виражена, наприклад, сміхом. «Зрадіти» – відчувати, виражати свою радість із приводу чого-небудь²⁴⁶. Дана лексема вживається в наступних контекстах:

- *Обидві (моя господиня і Яківна) зраділи, що знайшли вихід («Гудзик»)*²⁴⁷;

- *Томочка зрадіє, коли побачить мене («Якби»)*²⁴⁸

- *Неабияк, – відповів я, зрадівши, що розмова торкнулася нарешті того, що мене цікавило («Гудзик»)*²⁴⁹.

Як впливає із прикладів, підтримка контексту в цьому випадку не є важливою.

²⁴² Роздобудько І. Якби. Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 137

²⁴³ Розсмішити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/rozsmishyty>

²⁴⁴ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 21

²⁴⁵ Там само. – С. 57

²⁴⁶ Зрадіти // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/zradity>

²⁴⁷ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 167

²⁴⁸ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 106

²⁴⁹ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 45

Радість героїв також безпосередньо виражають іменники «веселість», «захват». «Веселість – веселий, життєрадісний настрій²⁵⁰. Наприклад: *Незабаром веселість його передалася решті («Якби»)*²⁵¹.

«Захват» – стан виняткової радості, замилювання чим-небудь, прояв вираження замилювання, радості, задоволення²⁵². «Захват» відрізняється від «веселості» більш високим ступенем прояву радості:

- *Захват був ще сильніший («Гудзик»)*²⁵³;
- *Захват їх був істинно справжнім, коли, зустрічаючи переможців, кричали вони: ура! («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»)*²⁵⁴.
- *Обличчя юнака було зосередженим і відстороненим, ніби він перебував в іншому вимірі. Він уважно і з захватом дивився на сторінку, іноді здіймаючи очі й позираючи за вікно – у небо. А потім, перепочивши від своїх фантазій, знову повертався до якихось складних малюнків у книзі («Перейти темряву»)*²⁵⁵.

Радісні почуття у Ірен Роздобудько також описуються за допомогою прислівників «весело» і «радісно»:

- *Дівчата весело розмовляли між собою («Перейти темряву»)*²⁵⁶;
- *Пропозицію, як і усі інші, він прийняв радісно («Якби»)*²⁵⁷.

Ці два слова походять від прикметників «веселий» й «радісний», і зберігають значення даних лексем: «веселий» – життєрадісний, що перебуває в радісному настрої, схильний до веселощів²⁵⁸; «радісний» – виражає, відчуває радість²⁵⁹. Іще приклади:

²⁵⁰ Веселість // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/veselistj>

²⁵¹ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 89

²⁵² Захват // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/zakhvat>

²⁵³ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 56

²⁵⁴ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – Київ : Нора-Друк, 2011. – С. 115

²⁵⁵ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

²⁵⁶ Там само. – С. 89

²⁵⁷ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 94

²⁵⁸ Веселий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/veselyj>

²⁵⁹ Радісний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/radisnyj>

- Доїхавши до станції, купив квиток і вже скоро сидів на задньому сидінні великої міжміської маршрутки, споглядаючи, як за вікном стрімко тече дорога. І радісно відчував, що... починається нове життя! («Арсен»)²⁶⁰.

- Він радісно та із задоволенням ганяє берегом, вдихає трохи задушливий очеретяний запах, усією шкірою ловить спекотні промені травневого сонця – полює. Тітонька Льоля сидить на поваленому дереві з заплющеними очима, піднявши обличчя догори, – засмагає («Перейти темряву»)²⁶¹.

Аналогічною є роль прикметника «солодкий»:

- Як солодкі були сльози побачення («Якби»)²⁶².

«Солодкий» – такий що надає задоволення і радості²⁶³. Тут письменниця використала оксюморон, який показує внутрішній світ героїні роману, глибоко й широко розкриваючи всю суперечливість її почуттів.

Таким чином, можна зробити висновок, що у прозових творах Ірен Роздобудько використовується більше лексичних засобів опису радості, ніж засобів її вираження. За лексичні засоби вираження радості використані вигуки. Серед лексичних засобів опису радості найбільша частина належить дієсловам. Крім того Ірен Роздобудько використовує фразеологізми, прислівники, іменники й прикметники. Для посилення прояву радості іноді використовуються додаткові лексичні засоби.

Отже, серед лексичних засобів опису радості найбільша частина належить дієсловам – «зрадіти», «посміхатися», «хихотати», «розсмішити», «обрадуватися», «гоготати», «реготати». Крім того Ірен Роздобудько використовує вигуки (ой, ура, Боже), прислівники (радісно, весело), іменники (захват, радість) й прикметники (радісний, веселий, солодкий,). Щодо

²⁶⁰ Роздобудько І. Арсен. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17540>

²⁶¹ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

²⁶² Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 122

²⁶³ Солодкий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/solodkyj>

синтаксичних ознак, то радість найчастіше виражалася у текстах спонукальними, окличними, а також простими реченнями.

Щодо паралінвістичних ознак, то радість відображається у письмовому мовленні за допомогою коментування автора ступеня гучності й різкості голосу та емоційного стану комуніканта (голосно, сильно, крикнула тощо). Зазвичай радість передається досить високим голосом, але в більш широкому діапазоні тональності, сили і висоти звуків. Так, для радості характерно посилення високих обертонів, що призводить до збільшення дзвінкості, тому у стані гніву людина говорить гучним голосом.

2.2. Мовні засоби передачі негативних емоцій

Негативні емоції – це емоції, засновані на неприємних суб'єктивних переживаннях. Вони «призводять до реалізації адаптивної поведінки, спрямованої на усунення джерела фізичної або психологічної небезпеки»²⁶⁴.

2.2.1. Мовні засоби передачі горя

За Академічним тлумачним словником української мови, «горе» – це: а) глибокий сум, скорбота, глибоке душевне страждання; б) сумна подія, лихо, нещастя²⁶⁵.

Загалом у цю підгрупу входить 11 одиниць, та більшість з них близькі за змістом, у їх семантиці багато схожих компонентів змісту; наприклад: скорбота – глибокий сум, прикрість (звичайно у зв'язку із чиєюсь смертю)²⁶⁶; страждання – фізичний або моральний біль, муки²⁶⁷; лихо – дуже велика

²⁶⁴ Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. – Москва, 1992. – С. 139.

²⁶⁵ Горе // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/ghore>

²⁶⁶ Скорбота // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/skorbota>

²⁶⁷ Страждання // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/strazhdannja>

неприємність, нещастя, горе²⁶⁸. Із цієї причини аналіз художніх текстів Ірен Роздобудько виявився скрутним.

Більш широкий аналіз словникових дефініцій дозволив установити, що розрізняється горе як подія і горе як емоція:

- горе (подія) – лихо, нещастя;

- горе (емоція) – негативно забарвлений емоційний процес, пов'язаний з відчуттям об'єктивної або суб'єктивної втрати. Сильний глибокий сум, скорбота.

Для Г. Улюри, горе як подія конкретизується з погляду особливостей ситуації, у якій у суб'єкта виникає подібна емоція: «горе – це глибоке страждання, яке відчувають, коли втрачають того, кого сильно любили, втрачають щось дуже дороге, необхідне (пережити, відчути, бачити горе; заподіяти, принести кому-небудь горе; співчувати горю»²⁶⁹.

О. Романенко горем називає «подію, у результаті якої кому-небудь заподіюється значна шкода або хто-небудь гине»²⁷⁰.

Узагальнюючи сказане, ми вважаємо, що горе – придушений емоційний стан, причиною якого є певні події (лихо, нещастя, втрата, загибель близько/дорогої людини та ін.), у результаті яких кому-небудь заподіюється значна шкода, наноситься емоційна травма. Ця негативна емоція має різний зовнішній прояв і різну інтенсивність.

Виходячи зі сказаного, при аналізі художніх текстів Ірен Роздобудько ми орієнтувалися, в першу чергу, на описові особливості тієї ситуації, у якій герой відчуває негативні емоції. Важливими значеннєвими орієнтирами служать також лексичні засоби (дієслова, іменники), які в конкретній ситуації підкреслюють вираження й ступінь прояву цієї емоції.

²⁶⁸ Лихо // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/lykho>

²⁶⁹ Улюра Г. Параформування. ЛітАкцент. Вип. 1 : Сучасна література в колі твого читання. – Київ : Темпора, 2008. – С. 318-320.

²⁷⁰ Романенко О. Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха. – Київ : Якубець А. В., 2014. – 364 с.

Розглянемо конкретні ситуації опису горя.

Для опису зовнішніх проявів горя використовуються дієслова на позначення емоційного стану «плакати», «нити», «мучити», «роздирати».

«Плакати» – лити сльози від болю, від душевного переживання²⁷¹:

- Віра ледве не заплакала. Це постійне додання шоку, травматичного болю, спричиненого дискомфорними умовами буття, смертю рідної людини її постійно винажували («Пастка для жар-птиці»)²⁷²;

- Ліка плакала у всю дорогу (коли вона рятувалася утечею і у серці мала «відчуження від власних надлюдських перспектив, відчуваючи приреченість і непотрібність усьому світові») («Гудзик»)²⁷³.

Як фрау Шульце дізналася, що її коханий загинув, «Вона заплакала... Його розстріляли через мене. Це ж треба таке: пройти всю війну, щоб наприкінці отримати кулю від своїх!» («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»)²⁷⁴.

Страждання героїв було викликано у таких випадках розставанням із близькою людиною (суб'єктивна втрата) та її смертю, що є семантичними складового горя. Крім того, Н. Герасименко дієслово «плакати» відносить до емотивної лексики, яка служить для передачі горя²⁷⁵. На цій підставі ми розглядаємо різні контексти як опис емоції горя. Слід відмітити, що прояв цієї емоції властиво переважно героїням прози Ірен Роздобудько.

Ми систематизували дієслова «нити», «мучити» й «роздирати» за ступенем наростання горя. У повісті «Гудзик» представлений процес виникнення й розвитку подавленого емоційного стану головного героя – Дениса. Початкова стадія відчуття горя:

- Те, що Ліка перший тиждень була на бієнале, не викликало сумнівів – я (звичайно ж, слідчі також пройшли цим шляхом) обійшов усіх, з ким вона їздила, й ті підтвердили це. Зникла вона раніше, ніж закінчилося це

²⁷¹ Плакати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/plakaty>

²⁷² Роздобудько І. Пастка для жар-птиці. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://e-bookua.org.ua/audio/ukrlit/495-rozdobudko-pastka-dlya-zhar-ptic.html>

²⁷³ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 131

²⁷⁴ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – Київ : Нора-Друк, 2011. – С. 135

²⁷⁵ Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько // Слово і час. – 2005. – № 11. – С. 36–39.

мистецьке свято. І ніби у воду канула! Ніхто не міг сказати чогось певного. Про те, що вона зникла, я дізнався днів за десять-п'ятнадцять після повернення інших. Адже Ліза заборонила мені навіть з'являтися поблизу їхнього будинку і сказала, що зустріне Ліку сама. Я був упевнений, що Ліка більше не хоче мене бачити (хоча це здавалося мені неймовірним). Моє серце від занепокоєння почало нити... («Гудзик»)²⁷⁶

Втративши дружину, Денис спочатку відчував каяття і занепокоєння, потім не тільки душевний, але і фізичний біль:

- Серце нило усе сильніше ... («Гудзик»)²⁷⁷.

«Нити» – боліти (про відчуття тупого, тягнучого болю)²⁷⁸. Далі відбулося збільшення подавленого емоційного стану й поганого фізичного самопочуття героя – емоції його перетворилися у горе.

«Мучити» – заподіювати фізичні або душевні страждання²⁷⁹:

- Совість починала її (Лізу) мучити, коли вона заперечувала сама собі, що та ніч у кошарі не могла мати ніякого наслідку («Гудзик»)²⁸⁰.

У даному контексті «мучити» одночасно виражає горе, смуток і занепокоєння: Ліза обдурила студента, сказавши, що все те, що було у кошарі старого вівчаря, на марне і тепер відчуває душевні страждання, які викликані каяттями совісті; крім того, її лякає можлива безперспективність відносин зі студентом. Емоції героїні є складними. У цьому випадку горе проявляється з найменшою інтенсивністю.

«Роздирати» – терзати, мучити, заподіювати душевний біль, страждання²⁸¹:

- З'їдять тебе, ой, з'їдять. Не заздрісники, так мужики. Але, знаєш, що я тобі скажу – не дай себе зламати. Гнутися – можеш, а ось так, щоби

²⁷⁶ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 128

²⁷⁷ Там само. – С. 129

²⁷⁸ Нити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/nyty>

²⁷⁹ Мучити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/muchyty>

²⁸⁰ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.25

²⁸¹ Роздирати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/rozdyraty>

навпіл та ще й з тріском – ні! Не ті часи для таких, як ми, не ті... Ти колись зніми щось по Достоевському, га? Не зараз, а колись потім... Я в тебе хоч стіл кухонний буду грати! Обіцяєш?

- Звичайно Анастасіє Юрївно. – відповіла Ліза, серце якої роздирав на клапті жаль від побаченого («Гудзик»)²⁸².

Досить часто серце у художніх текстах Ірен Роздобудько відіграє важливу роль у передачі емоцій, тому що воно виступає як центр осередку почуттів, настроїв і переживань героїв.

Н. Герасименко дієслова «нити», «мучити» й «роздирати» відносить до засобів передачі емоційного впливу²⁸³. На наш погляд, фізичний біль, що виник від горя, також можна розглядати як одну зі складових внутрішнього стану героїв, опису емоції горя.

Крім того, у художніх текстах Ірен Роздобудько нами знайдені випадки, коли горе описується лексичними засобами, які власне не є емотивними, але описують дії і жести, які людина здійснює у тих випадках, коли він відчуває сильне емоційне потрясіння, горе. Наприклад, емотивне навантаження несуть, на наш погляд, такі дії героїв: *Я схопив себе за волосся й залишився нерухомий, як людина, присуджена до смерті («Гудзик»)²⁸⁴.*

Для посилення функції впливу Ірен Роздобудько використовує порівняння: *як людина, присуджена до смерті.*

Із залученням підтримуючої функції контексту можна віднести до вираження горя той факт, що Денис поступово заглиблювався у себе в міру того, як він служив у Афганістані і як він навчався в університеті: *Я так і не зміг знайти Єлизавети Терлецької і розуміння цього душило мене так, що я не міг вимовити ні слова («Гудзик»)²⁸⁵.*

Горе героїв також безпосередньо виражають іменники «сльоза», «прикрість». «Сльози» – прозора рідина, що виділяється слізними залозами

²⁸² Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.64

²⁸³ Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько // Слово і час. – 2005. – № 11. – С. 36–39.

²⁸⁴ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.82

²⁸⁵ Там само. – С. 74

від образи, горя, болю і т.п.²⁸⁶. Поява сліз на обличчі людини може бути викликана різними причинами (*плакати від щастя, сльози радості, сльози розчулення, плакати від горя*).

У цьому випадку сльози є невід'ємним атрибутом плачу від горя, що слідує зі змісту ситуації:

- Хапаючи губами гаряче сухе повітря і майже непритомніючи, я все ж таки на якусь частку секунди зраділа: якщо помру — то під тим же деревом, під яким народилася... Стукіт у скронях стихнув... Біль танув, зникав... Я боялася поворухнутися. І враз залилася слізьми (момент, коли героїня у своїх спогадах переживала момент нападу на неї маніяка) («Якби»)²⁸⁷.

- Все життя було запрограмоване аж до пенсії: робота-дім-заміжжя-побут... Ти знаєш, що ніколи не зможеш мандрувати і бачити світ, читати те, що ти хочеш читати, бачити тих, кого ти хочеш бачити і, зрештою, довести, що ти – існуєш... І вона заплакала («Якби»)²⁸⁸.

- Я мовчав... і плакав у себе в душі («Гудзик»)²⁸⁹

Слід відмітити, що у художніх текстах Ірен Роздобудько є різниця між чоловічими й жіночими слізьми. Щоб описати горе Вероніки, письменниця використовує словотвірну модель «за + дієслово + ся», яка вказує на інтенсивність дії. Горе Дениса підкреслюється практично повною відсутністю сліз. Відповідно до традиції, українські батьки виховували у хлопчиках уміння «тримати себе в руках». Ставши дорослими, вони вміють приховувати свої сльози від оточуючих людей. Звідси – стійкий вираз «скупа чоловіча сльоза», «чоловіки не плачуть».

Ірен Роздобудько використовує також іменник сум, який є синонімом горя. Розглянемо різницю. У словнику синонімів Л. Г. Бабенко сум і горе

²⁸⁶ Сльози // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sljozy>

²⁸⁷ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 189.

²⁸⁸ Роздобудько І. Переформулювання. – Київ : Нора-Друк, 2007. – С. 176.

²⁸⁹ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.145

розглядаються як синоніми, але сум відмічено як розмовний варіант²⁹⁰. «Сум» – це відчуття горя, скорботи²⁹¹. У порівнянні зі словом горе, сум з'являється і при смерті близької людини: *Сум мій був нестерпний... Ліка зникла... («Гудзик»)*²⁹².

Складність стану суму у Ірен Роздобудько полягає також у тому, що у більшості випадків він виражається одночасно з іншими емоціями (смуток, занепокоєння). У міру того, як розвивається сюжет, відносно легкий стан перетворюється у більш тяжке відчуття – горе. І горе по-своєму має різну інтенсивність.

Використання дієслів «нити», «роздирати» пов'язане одночасно з описом внутрішнього стану людини та її фізичного самопочуття, що найчастіше припускає використання іменника «серце» – своєрідного символу людської емоційності.

У ряді випадків замість дієслова «плакати» Ірен Роздобудько уживає іменник «сльоза» та синонім слова горе – іменник «прикрість». Крім того, жіночі герої більш емоційні, ніж чоловічі. Іноді для опису емоційного стану своїх героїв Ірен Роздобудько використовує опис жестів, дій, які робить людина, яка відчуває горе.

2.2.2. Мовні засоби передачі смутку

Смуток – це відчуття і стан суму, легкої зневіри²⁹³.

Як впливає з визначення, емоція смутку трактується через сум, що свідчить про їх схожість, про тонку грань між ними. З погляду К. Ізарда, «горе є складною структурою, що включає фундаментальні емоції й

²⁹⁰ Большой толковый словарь синонимов русской речи / Под ред. Л. Г. Бабенко. – Москва: Асе-Пресс Книга. – С. 245.

²⁹¹ Сум // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sum>

²⁹² Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.160

²⁹³ Смуток // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/smutok>

емоційно-когнітивні взаємодії»²⁹⁴. При цьому вважається, що у переживанні горя провідне місце належить смутку, страху тощо. Українська наївна свідомість включає у горе елемент смутку. Відповідно, лексичні засоби передачі горя й смутку іноді перетинаються, що відбито на рис. 2.1. У таких випадках важливу роль для трактування емоцій відіграє контекст.

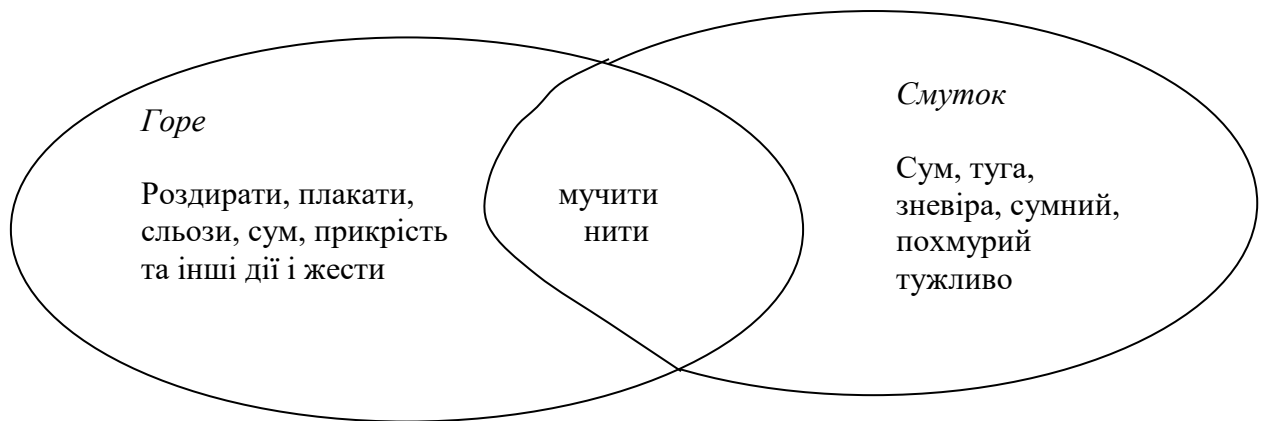

Рис. 2.1. Лексичні засоби передачі горя і смутку

Серед засобів опису смутку найбільша частина належить іменникам; поряд із цим використовуються прикметники і дієслова.

Опису смутку здійснюються за допомогою наступних іменників: «сум», «туга», «зневіра». Згідно з даними словників, ці іменники є синонімами, тому що всі вони позначають неприємне почуття, яке буває, коли немає того, що людина хоче, і коли вона думає, що бажане є неможливим.

Аналіз тлумачень, здійснених нами, також говорить про те, що різниця між значеннями цих іменників незначна, тому що вони також тлумачаться одна через іншу: «сум» – відчуття суму, туги, зневіри, нерадісний, невеселий настрій. Те, що викликає скорботу, прикрість²⁹⁵; «туга» – душевні муки,

²⁹⁴ Изард К. Психология эмоций. – СПб: Питер, 2006. – С. 187.

²⁹⁵ Сум // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sum>

тривога у поєднанні зі смутком і нудьгою²⁹⁶; «зневіра» – похмурий, подавлений стан духу, безнадійний сум²⁹⁷.

При цьому розходження у семантиці становить інтенсивність прояву емоційного стану і його зовнішній прояв. У цьому ряді, на наш погляд, найменш подавлений емоційний стан виражає лексема «сум», оскільки в її тлумаченні утримуються лексеми з корінням -радіс- та -весел-: нерадісний, невеселий настрій. Це смиренність із тим, що сталося: Наприклад: *А два роки по тому знову побачив її біля моря. Хоча впізнати її було досить важко. Як я вже казав, обличчя, руки, ноги були вкриті синцями й подряпинами. Одні були зовсім свіжі, інші загоювалися. Обличчя, якщо дивитися на нього в профіль, майже пласке, ніби намальоване на папері, зап'ястя – тоненькі, мов у дитини. Погляд, звичайно ж, змінився. У ньому більше не було порожнечі – тільки сум. Сум і подив. Бачити це було ще нестерпніше («Гудзик»)*²⁹⁸.

Із сумом описує Ірен Роздобудько місто як урбаністичний простір, у якому ламаються жіночі долі (роман «Перейти темряву»): *«Мабуть, дівчина втекла до «красивого» життя. Хіба мало таких у місті? Воно ковтає провінціалок, як мотлох, і, мов безжальний вітряк, перемелює, пережовує й випльовує на окружну дорогу, де вдень і вночі юрмляться повії...Сумно» («Перейти темряву»)*²⁹⁹.

«Туга» – більш високий ступінь прояву суму, це внутрішня мука від неможливості одержання/досягнення бажаного, ускладнена значною часовою довжиною цієї емоції. У повісті «Гудзик» головний герой розшукував свою дружину, що зникла. А вона у цей час перебувала в горах у бабусі: *«Я знову лягла на ліжко і відчула, як добре лежати під ковдрою без одягу. Час від часу доторкувалася до голови, й цей доторк був приємним. Я почала дрімати. А*

²⁹⁶ Туга // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/tugha>

²⁹⁷ Зневіра // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/znevira>

²⁹⁸ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.149

²⁹⁹ Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.

потім трапилося те, що потім не повторилося жодного разу, навіть тоді, коли мій розум прояснився. Навіть тепер...

Спочатку мені здалося, що хтось сів на край мого ліжка – воно навіть трохи прогнулося. Потім – рука... Вона погладила мене по обличчю із такою ніжністю, що я не наважилася розплющити очі та причаїлася, затамувавши подих. Рука та дихання, яке я відчула, були такими реальними, такими знайомими... Потім хтось обійняв мене поверх ковдри, обхопив, як дитину, й теплі вуста зігріли моє палаюче вухо... Я вловила ледь чутний голос: «Я любитиму тебе довго... Завжди... Я так тужу за тобою...» Це був не сон, не мара, не хворобливе уявлення. Я відчувала важкість тіла, міцність обіймів, запах тютюну. Зараз я розумію, що це був фантом, що матеріалізувався за моїм бажанням. І навіть тоді, коли якийсь звук, що долинув з лісу, змусив мене здригнутися й повернутися з того виміру, ямка на ліжку біля мене була теплою...» («Гудзик»)³⁰⁰.

«Зневіра» являє крайній ступінь прояву суму людини, оскільки ситуація, що виникла, сприймається людиною як така, що не має виходу, як безнадійна. Ця емоція одержує чіткий прояв у поведінці й виразі обличчя людини, а тому помітна оточуючим. Наприклад, Вероніка, будучи впевнена, що її травма має незворотну дію, приїхала на місце, де вона втратила мову, і не змогла приховати свої душевні переживання: «Я поволі розпрямилася, дослухаючись до себе. Нічого страшного, попустило. Додому! А експеримент будемо вважати невдалим, дорога Аделіно Павлівно... І знову зневіра почала заповзати поволі у моє серце...» («Якби»)³⁰¹.

Смутні відчуття також описуються дієсловом «зітхнути»:

- Я згадав Ліку і тихо зітхнув («Гудзик»)³⁰².

- Короткотривалим щастям було у фрау Шульце в романі «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»: «Я увесь день просиділа біля тіла, зітхаючи і намагаючись прибрати з обличчя липке волосся, щоб воно не лізло йому в очі.

³⁰⁰ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.162

³⁰¹ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 128

³⁰² Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.158

Він лежав, мов живий. Мені дозволили поховати його на нашому кладовищі. Це ще одна причина, чому я повернулася сюди, в свій Нововес»³⁰⁴.

У цьому випадку важливими для вираження емоції виявляються не тільки внутрішні переживання, але і їх зовнішні прояви, а саме: сумно зітхнути, зітханням виразити печаль, жаль (про щось).

У трьох контекстах Ірен Роздобудько використовує прикметники-синоніми «сумний» й «похмурий».

Так, прикметник «сумний» – не повною мірою передає семантику однокорінного іменника сум: «сумний» – включає в себе щось сумне, сумне³⁰⁵, тому що не несе у собі такі компоненти змісту, як скорбота. Відповідно, ступінь вираження суму за допомогою даного прикметника, менш висока:

- Моє дерево. Я наближалася до нього із сумним передчуттям («Якби»)³⁰⁶.

- Брехня, що світ належить молодим! Це лише так здається перші тридцять років, доки ти летиш згори вниз, мов на авто, і нічого не встигаєш, бо немає коли натиснути на гальма. Летиш, в принципі, назустріч своїй сумній старості («Якби»)³⁰⁷.

- Я був занурений у сумні міркування. Дивно: зовсім чужі, сторонні люди запам'ятали її, відгукувалися про неї, ніби вона була матір'ю Терезою... Чому я цього не помічав? Ні, звичайно ж, мене розчулювала її відвертість, наївність. Та найчастіше – вони мене дратували. Тепер я ладен був застогнати. Вона, мабуть, і справді була унікальною, вона обрала мене для свого тихого й відданого кохання. Я б і зараз міг бути щасливим та спокійним! Я вдивлявся у світлину й бачив ще одне: жінка на ній була надзвичайно принадлива. Не дитя, не царівна-жабка... Я згадував кожну

³⁰⁴ Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – Київ : Нора-Друк, 2011. – С. 156.

³⁰⁵ Сумний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sumnyj>

³⁰⁶ Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 174

³⁰⁷ Там само. – С. 201

мить із нею та усвідомлював, що Ліка – тепер вже недосяжна й незрозуміла – те, що я шукав усе життя («Гудзик»)³⁰⁸.

Якщо «сумний» уживається скоріше для того, щоб описати внутрішній стан людини, то «похмурий» – для того, щоб описати зовнішній прояв цього стану. У порівнянні із «сумний», прикметник «похмурий» означає «відчуття важкого настрою, похмурий»³⁰⁹. Цей стан викликає небажання контактувати із зовнішнім світом і занурення в себе, дратівливість: *«Я враз став похмурим і замисленим. Побіг до кімнати. Було вже доволі пізно, «вельмишановна шафа» маячила в темряві, мов «Титанік», що поглинув у собі її речі, які я досі не наважувався переглянути. Я почав судомно витягати їх і ретельно перетрушував кожну. Крім болю та шаленого серцебиття, ці пошуки нічого не принесли. Коли весь уміст шафи вже валявся на підлозі, я ще раз оглянув об'ємне днище і в самому кутку помітив... гудзик. Той самий гудзик з її куртки. «Цей янгол тебе обожнює...». Я затис його в долоні. Звук, що вирвався назовні з мого горла, міг би перевернути землю...» («Гудзик»)²¹⁰. У цьому випадку зовнішня поведінка підкреслює емоційний стан героя.*

Почуття також описуються за допомогою прислівника «обтяжливо». «Обтяжливо» – про відчуття прикrostі, яке відчуває хто-небудь²¹¹. Прислівник «обтяжливо» виконує функцію присудка у, де використовується з неактивним суб'єктом, вираженим давальним відмінком: *Мені було обтяжливо залишати у вашому розумі неприємне і несправедливе враження («Зів'ялі квіти викидають»)*²¹².

Таким чином, можна зробити висновок про те, що у художніх творах Ірен Роздобудько використовує синонімічні засоби опису суму: іменники «сум», «туга», «зневіра», прикметники «сумний», «похмурий», дієслово

³⁰⁸ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.164

³⁰⁹ Похмурий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/pokhmuryj>

²¹⁰ Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С.159

²¹¹ Обтяжливо // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/obtjzhlyvo>

²¹² Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : роман. – Київ : Нора-Друк, 2006. – 203 с.

«зітхнути» і предикатний прислівник «тяжко». Більш глибокий аналіз словникових тлумачень дозволив нам установити, що ці синоніми різняться інтенсивністю, тривалістю й глибиною почуття, яке відчуває людина. Так, зокрема, «туга» – інтенсивне, тривале й глибоке переживання, що може мислитися і як загальний стан людини; «зневіра» – це не стільки відчуття, скільки загальний стан суб'єкта; «сум» – відносно нетривале й неглибоке переживання. Крім того, особливе тло можуть створювати країнознавчі реалії і опис зовнішньої поведінки героїв, що стає результатом прояву його внутрішнього стану.

У художніх творах Ірен Роздобудько використовує синонімічні засоби опису суму: іменники «сум», «туга», «зневіра», прикметники «сумний», «похмурий», дієслово «зітхнути» і предикатний прислівник «тяжко», «гірко», «сумно». Більш глибокий аналіз словникових тлумачень дозволив нам установити, що ці синоніми різняться інтенсивністю, тривалістю й глибиною почуття, яке відчуває людина. Крім того, особливе тло можуть створювати країнознавчі реалії і опис зовнішньої поведінки героїв, що стає результатом прояву його внутрішнього стану.

Часто смуток виражається простими реченнями, які оформлені розділовими знаками – найчастіше це три крапки у кінці речення.

Щодо паралінгвістичних засобів, то можемо сказати, що люди в стані суму часто стають тихими, менш енергійними і відчуженими, тому за дослідженнями науковців щодо просодичних особливостей, визначено, що сум передається м'яким і приглушеним голосом, а також слова, зазвичай, промовляються досить повільно. Як уже зазначалося, людина, яка перебуває у стані смутку промовляє слова приглушеним голосом, низьким тоном та повільним темпом.

У контексті присутній розділовий знак, який також може допомогти зрозуміти, як звучать слова. Персонаж каже: *«Це як хвороба, стережіться...»*, після яких вжито три крапки, а це вказує на паузу і те, що

герой промовляє слова повільно, адже йому не просто говорити про цю ситуацію.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі виявлено та проінтерпретовано паралінгвістичні знаки та охарактеризовано особливості їх мовного вираження. У підсумку зауважимо наступне:

1. Спілкування – це процес обміну інформацією між двома або більше людьми із метою передавання та одержання інформації, і воно буває: вербальне (засіб, який пов'язаний з використанням мови) та невербальне (спілкування за допомогою використання несловесної поведінки).

Невербальні засоби комунікації є унікальні, оскільки несуть величезний відсоток інформації і допомагають зрозуміти та пізнати людину, оскільки мова тіла зумовлена підсвідомістю і дозволяє нам довіряти цій мові більше, ніж звичайному вербальному мовленню.

2. Наразі існують різноманітні типології невербальних засобів спілкування, проте однією з найпоширеніших є наступна: паралінгвістика – наука про звукові коди невербальної комунікації; кінесика – наука про жести і жестові рухи, процеси і системи; окулесика – наука про мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування; аускультация – наука про слухове сприйняття звуків і аудіальну поведінку людей в процесі комунікації; гаптика – наука про мову дотиків і тактильної комунікації; гастика – наука про знакові і комунікативні функції їжі і напоїв, про прийом їжі, про культурні та комунікативні функції зілля і частувань; ольфакція – наука про мову запахів, сенсах, переданих за допомогою запахів, і ролі запахів в комунікації; проксемика – наука про простір комунікації, його структуру та функції; хронеміка – наука про час комунікації, про його структурні, семіотичні і культурні функції; системологія – наука про системи

об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції і сенсах, які ці об'єкти висловлюють в процесі комунікації.

3. Одним із найважливіших розділів невербальної комунікації вважають паралінгвістику – науку, яка становить окремий розділ невербальної семіотики і предметом вивчення якої є парамова – додаткові звукові коди, включені в процес мовної комунікації, і які можуть передавати в цьому процесі смислову інформацію. Паралінгвістика вміщує два підрозділи, а саме: просодіку – це загальна назва таких ритміко-інтонаційних сторін мови, як висота, гучність голосового тону, тембр голосу, сила наголосу; та екстралінгвістику – це включення в мову пауз, а також різного роду психологічних проявів людини: плачу, кашлю, сміху, зітхання та інше. Просодичні та екстралінгвістичні засоби регулюють потік мови, економлять мовні засоби спілкування, доповнюють і передбачають мовні висловлювання, виражають емоційні стани.

Просодика – це особливий розділ паралінгвістики, який характеризується вираженням різноманітних звукових елементів таких, як: тембр, тон, інтонація, темп тощо. Ці звукові вияви допомагають людині правильно налаштувати розмову, поладити з співрозмовником, зацікавити його, крім того вплинути на нього, а ще й дізнатися про нього такі характерні особливості, як: його самопочуття, настрої, враження, емоції, характер та багато іншого. Голос, тембр, тон та інтонація – одні з найкращих показників психології людини, її справжньої сутності

4. Лінгвісти часто сходяться на думці, що лексичні засоби відіграють провідну роль у розкритті психологічних станів героїв художніх творів. Емотивний потенціал тексту складають лексичні одиниці, які не є найменуванням або безпосереднім вираженням емоції, а розкривають емоцію шляхом опису її ознак. Оцінка, яка виражається через лексику, може передаватися одиницями, що виражають емоційну позитивну та емоційно негативну оцінку. За способом вираження емоційності використовувани засоби лексичного рівня можна розділити на властиво лексичні і образні. До

образних засобів віднесено тропи, фігури, фразеологізми. Емотивний потенціал тексту також розкривають лайлива, нецензурна лексика (для вираження негативних емоцій); неологізми; жаргонізми та ін.

Якщо говорити, про морфологічні засоби вираження психологічних станів та емоційності, то, наприклад, насиченість дієсловами дозволяє передати інтенсивність, динамічність дії, рух. Наявність інфінітивів надає тексту відстороненого позачасового, позаособистісного характеру; велика кількість часток дозволяє дати образний опис предмету і подання його ознак у динаміці. Насиченість тексту іменниками, інтенсивне використання різних категорій відмінків, наприклад, конструкції з орудним відмінком, надають мальовничість, невимушеність опису. За допомогою використання коротких прикметників досягається особлива експресія тексту. За рахунок особових та присвійних займенників досягається відтінок щирості, схвильованості тощо.

Для вираження психологічних станів у художній літературі використовуються різні засоби вираження, у тому числі і синтаксичні. Найбільш значимими виражальними засобами синтаксису є: синтаксична структура речення і розділові знаки; граматичні ознаки речення: просте воно або складне, двоскладне або односкладне, повне або неповне, ускладнене або неускладнене; тип речення за метою висловлювання: оповідальне, питальне, спонукальне; характеристика речення за емоційним забарвленням: окличне – неокличне. Кожна з перерахованих граматичних особливостей речення може здобувати в тексті особливе значення і використовуватися для посилення авторської думки, вираження авторської позиції, створення образності.

5. На сучасному етапі в українській літературі помітним явищем є проза Ірен Роздобудько.

Мовні засоби вираження психологічних станів у творах Ірен Роздобудько представлені різними засобами, що служать для передачі емоцій її героїв.

Емоції людини бувають позитивними і негативними. Тому усі відібрані нами одиниці ми розділили на дві основні групи – мовні засоби

передачі позитивних емоцій і мовленнєві засоби передачі негативних емоцій. До числа позитивних емоцій ми відносимо любов / кохання, радість, задоволення, спокій, цікавість, жалість, схвалення, подив. До числа негативних ми відносимо горе, смуток, злість, байдужість, страх, образу, жорстокість, ворожість, занепокоєння, сором. В той же час, через обмеженість обсягу роботи, було розглянуто на прикладі дві підгрупи позитивних емоцій – любов / кохання і радість, і дві підгрупи негативних емоцій – горе і смуток.

У ході аналізу ми з'ясували, що яскраво в художніх текстах Ірен Роздобудько розгортається мотив кохання, який передається відповідними емоціями. Любовні переживання героїв художньої прози Ірен Роздобудько передаються за допомогою як лексичних засобів їх вираження, так і опису. Письменниця, розкриваючи у своїх романах проблему кохання як складний та багатовимірний феномен психічного, емоційного життя людини, наголошує на дивовижній силі справжньої любові, її властивості змінювати як окрему особистість, так і цілий світ на краще.

Також у свої текстах Ірен Роздобудько використовує більше лексичних засобів опису радості, ніж засобів її вираження. За лексичні засоби вираження радості використані вигуки. Серед лексичних засобів опису радості найбільша частина належить дієсловам. Крім того Ірен Роздобудько використовує фразеологізми, прислівники, іменники й прикметники. Для посилення прояву радості іноді використовуються додаткові лексичні засоби.

У художніх творах Ірен Роздобудько використовує синонімічні засоби опису суму: іменники «сум», «туга», «зневіра», прикметники «сумний», «похмурий», дієслово «зітхнути» і предикатний прислівник «тяжко». Більш глибокий аналіз словникових тлумачень дозволив нам установити, що ці синоніми різняться інтенсивністю, тривалістю й глибиною почуття, яке відчуває людина. Крім того, особливе тло можуть створювати країнознавчі реалії і опис зовнішньої поведінки героїв, що стає результатом прояву його внутрішнього стану.

У підсумку зауважимо, що незважаючи на насиченість творів ускладненими сюжетними діями, ліричними відступами, літературними асоціаціями, алюзіями, сюжетні моделі прози сучасної письменниці дихають легкістю викладу, флегматичністю розгортання, прозорістю натяку або смислових акцентів. Текстові оповіді Ірен Роздобудько ведуться живою, зрозумілою, сучасною мовою. Описи здійснюються динамічно, що досягається за рахунок насиченості подіями, майстерності авторки правдоподібно зображувати сцени та центральні образи, вміння утримувати сюжетну інтригу. Це забезпечує неможливість спрогнозувати наступний крок дійових осіб та передбачити подальше продовження твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л.Є., Сасинович Е.С. Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування: Монографія. – Вінниця: Універсум, 2005. – С. 67-94.
2. Бабенко Л.Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система: автореф. дисс... докт. филол. наук. – Свердловск, 1990. – С. 23.
3. Бацевич. Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. – К.: Видавничий центр «Альма-матер», 2004. – С. 8-60
4. Бердалиева Р. Ш. Невербальные средства коммуникации: о звуковой стороне речи (на примере русского и казахского языков). – Казахстан: Международный казахско-турецкий гоуниверсит, 2014. – С. 81-85.
5. Болотова А., Жуков Ю. Психология коммуникаций. – М.: Высшая школа экономики, 2015. – С. 21.
6. Большой толковый словарь синонимов русской речи / Под ред. Л. Г. Бабенко. – Москва: Асе-Пресс Книга. – С 245.
7. Бутовская М.Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). – М.: Научный мир, 2004. – С. 11
8. Варламов А. Н. Алексей Толстой. - М.: Молодая гвардия, 2008. – С. 224.
9. Веселість // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/veselistj>
10. Веселий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/veselyj>
11. Ворон А. А., Солопенко В.А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2018. – С. 108.

12. Гаврилюк Н. В. Раціональні індивідуально-авторські прикметники в творчому доробку неокласиків // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Вип. 12. – Рівне, 2004. – С. 54–57
13. Гавальда А. Я её любил. Я его любила. – М.: Вариус, 2006 – С.15-56
14. Гарькавец С. А. Психология невербального общения: учебное пособие. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – 214 с.
15. Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько // Слово і час. – 2005. – № 11. – С. 36–39
16. Гончар О. Собор. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/gonchar-oles-terentijovich-sobor/>
17. Горе // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/ghore>
18. Деепричастный оборот в стилистике. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://lik-bez.com/publ/poleznosti/grammaticheskie_besedy/deeprichastnyj_oborot_v_stilistike/70-1-0-502
19. Дімаров А.А. На коні і під конем. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://ukrlit.org/dimarov_anatolii_andriiovych/na_koni_i_pid_konem/47
20. Енциклопедія сучасної України. – [Цит. 14 жовтня 2017]. – доступно з: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4420.
21. Єрмоленко С.Я. Підручник: Українська мова. 7 клас. – К.: Грамота, 2015 – С. 128
22. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. - К.: Генеза, 2008. – С. 176-181.
23. Захват // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/zakhvat>
24. 29. Зневіра // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/znevira>
25. 30. Зрадіти // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/zradity>

26. Изард К. Психология эмоций. – СПб: Питер, 2006. – С. 187.
27. Інфінітив. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <http://litmisto.org.ua/?p=2615>
28. Ионова С.В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: автореф. дисс... канд. филолог. наук. – Волгоград, 1998. – С. 13-20
29. Конева Е. В. Психология общения: Учебник. – Ярославль: ЯрГУ, 2016. – С. 77
30. Коцюбинський М. Intermezzo. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://osvita.ua/school/literature/k/63982/list-1.html>
31. Кочерган М. П. Вступ до мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вузів — К. : Академія, 2005. — 368 с.
32. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вузів — К. : Академія, 1999. — 288 с.
33. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: НЛЮ, 2002. – 592с.
34. Кропивко І. В. Художньо-архітектонічні особливості повісті І. Роздобудько «Все, що я хотіла сьогодні...» // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Ч. 2. – 2012. – № 3 (238). – С. 162.
35. Кузьмин С.С. Идиоматический перевод с русского на английский (теория и практика). – М.: Флинта 2004. – 312 с.
36. Кузнецов Ю.А. Лексико-семантическое поле смеха как фрагмент русской языковой картины мира: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2005. – С.11.
37. Лабастова Ю. Мелодика речи. Чем отличается темп от ритма и тембра. – [Цит. 3 лютого 2020]. – доступно з: <https://sites.google.com/site/stvvyaz/studenty-2014/melodika-reci-cem-otlicaetsa-temp-ot-ritma-i-tembra-ulia-labastova-1g-13-2-3>.
38. Лабунська В. А. Невербальна поведінка: структура і функції. - [Цит. 28 грудня 2018]. – доступно з: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/08.php.

39. Лавренюк В., Лучка Ю., Талпа В. Поняття про невербальну комунікацію як складову фахової підготовки // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: Одеський національний політехнічний університет. – С.136-140.
40. Лавриненко В. Н. Психологія і етика ділового спілкування. – [Цит. 12 лютого 2020]. – доступно з https://stud.com.ua/27294/psihologiya/akustichna_sistema
41. Ленько Г.Н. Синтаксические средства выражения эмотивности // Вестник ТвГУ. Серия «Филология». - 2015.- № 2. – С. 171-177
42. Леся Українка. Поет під час облоги. - [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/lesya-ukrayinka/lesya-ukrayinka-poet-pid-chas-oblogy/>
43. Лисак Л. Місце дієприслівника у структурі речень різних жанрів художньої літератури // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2011. – Вип. 16. – С. 381
44. Лихо // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/lykho>
45. Малишко А. Поезії. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – С. 94
46. Мартынова Е. Невербальный аспект аномальной коммуникации. – Белгород, 2016. – С. 203-267.
47. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – С. 98.
48. Милий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/mylyj>
49. Морозов В. П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация. – М.: ИПРАН, 1998. – 164 с.
56. Морозов В. П. Наивысшее и совершеннейшее человеческое приспособление. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://muz.almanac-rock.ru/Vocal-Morozov-naivishie-i-sovershenneishee-prisposoblenie-na-zemle.html>

51. Мучити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/muchyty>
58. Невербальні засоби міжособистісної взаємодії. – [Цит. 1 лютого 2020]. – доступно з: https://stud.com.ua/88237/pedagogika/neverbalni_zasobi_mizhosobistisnogo_vzayemodiyi
53. Нити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/nyty>
54. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. – Москва, 1992. – С. 139.
55. Нотомб А. Антихриста. – М.: Онтопринт, 2006 – С. 11
56. Ой // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/oj>
57. Обтяжливо // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/obtjzhlyvo>
64. Особенности и этапы формирования просодической стороны речив онтогенезе. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozdanie-sinteza-rechi-s-pomoschyu-prosodicheskikh-metodov>
59. Палей М. А. Long Distance, или славянский акцент. Сценарные имитации // Новый мир. – 2000. – № 3. – С. 103-109
60. Панас Мирний. Голодна воля. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/mirnij-panas-golodna-vola/>
61. Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации. – [Цит. 12 лютого 2019]. – доступно з: <http://www.elitarium.ru/neverbalnoe-obshhenie-temp-rech-golos-informacija-kommunikacija-intonacija-vnimanie>
62. Пиз А., Пиз Б. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. – М.: Эксмо, 2014. – С. 2.
70. Плакати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/plakaty>

64. Повні і короткі прикметники. - [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://online-hw.com/content/s_t-pravila/povni_j_korotki_prikmetniki.html
65. Полісиндетон. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=258>
66. Полум'яний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/polum.janyj>
- Похмурий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/pokhmuryj>
68. Пристрасть // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/prystrastj>
76. Радісний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/radisnyj>
70. Реготати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/reghotaty>
78. Рід іменників. Іменники спільного роду. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: http://old2.mdi.org.ua/Dn_school_134_zvit1_urok_movi.pdf
72. Роздирати // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/rozdyraty>
73. Роздобудько І. Арсен. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17540>
74. Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні... – Харків : Фоліо, 2008. – С. 97.
75. Роздобудько І. Ескорт у смерть : роман. – Львів : Кальварія, 2002. – С. 145.
76. Роздобудько І. Одного разу...: роман / Передм. Л. Ворониної. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2014. – С. 122.
77. Роздобудько І. Пастка для жар-птиці. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://e-bookua.org.ua/audio/ukrlit/495-rozdobudko-pastka-dlya-zhar-ptic.html>
- 78.

79. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман-алюзія. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 124.
80. Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері : романи. – Київ: Нора-Друк, 2005. – С. 127.
81. Роздобудько І. ЛСД. Лицей слухняних дружин : роман / Передм. Т. Вергелес. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2013. – С. 249
82. Роздобудько І. Переформулювання. – Київ : Нора-Друк, 2007. – С. 176.
83. Розсмішити // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/rozsmishyty>
84. Романенко О. Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха. – Київ : Якубець А. В., 2014. – 364 с.
85. Саєнко В. Сучасна українська література: компендіум. – Одеса: Астропринт, 2014. – 352 с.
86. Самковська А. Просодичні характеристики впевненого публічного мовлення. – [Цит. 17 листопада 2018]. – доступно з: <http://litmisto.org.ua/?p=9447>
87. Свіча. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://nashe.com.ua/song/1221/artist/111>
88. Сердюк І.В. Просодичні засоби інтенсифікації висловлень // Лінгвістичні дослідження. – 2016. – Вип. 43. – С. 87-92
89. Сесили фон Зигесар. Сплетниця. – М.: Росмэн-Пресс, 2009 – С. 20-183
90. Симоненко В. Земне тяжіння. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.slideshare.net/Oks123/ss-41052941>
91. Симоненко В. Де зараз ви, кати мого народу? – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=symonenko&page=zemne06>
92. Симоненко В. Ну, скажи, хіба не фантастично... – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17990>

93. Скорбота // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/skorbota>
94. Сльози // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sljozy>
95. Страждання // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/strazhdannja>
96. Смит Л.Дж. Темные видения: Странная способность. – М.: Питер, 2015 – С. 62-110
97. Смуток // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/smutok>
98. Солодкий // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/solodkyj>
99. Сосюра В. Я люблю тебе, друже, за те... – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://www.livelib.ru/quote/612381-lyubit-ukrayinu-volodimir-sosyura>
100. Стельмах О. Дума про тебе. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://ru.osvita.ua/school/literature/s/75489/list-36.html>
101. Стефаник В. Твори / В. Стефаник. – К. : Дніпро, 1994. – С. 78.
102. Створення синтезу мови за допомогою просодичних методів. – [Цит. 17 грудня 2018]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodika-i-pragmatika-vyskazyvaniy>.
103. Столярова А. К., Фільченко А. Ю. Просодика і прагматика висловлювань. – [Цит. 15 жовтня 2019]. – доступно з: <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodika-i-pragmatika-vyskazyvaniy>.
104. Стрельницкая Е.В. Лексические средства выражения эмоционального состояния персонажа в художественном тексте // Вестник МГУ им. В.М. Ломоносова – 2016 – № 3 – С. 133-139
105. Сум // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sum>

106. Сумний // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/sumnyj>
107. Сухомлинський В. О. Листи до сина // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – С. 404–637
108. Творення і вживання активних дієприкметників. – [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: https://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/participle_active_forms.html
109. Ткач М. М. У проміжках дерев. – Харків: ФОП Панов А.М., 2010 – С. 78
110. Топоров А., Штемберг Э. Долгожданная книга «Слово о словах» Л. Успенского // Звезда. – 1995. – № 4. – С. 190.
111. Туга // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/tugha>
112. Улюра Г. Параформулювання. ЛітАкцент. Вип. 1 : Сучасна література в колі твого читання. – Київ : Темпора, 2008. – С. 318-320
127. Ура // Академічний тлумачний словник української мови. – [Цит. 12 серпня 2021]. – доступно з: <http://sum.in.ua/s/ura>
114. Фальківський Д. Очерет мені був за колиску - [Цит. 12 липня 2021]. – доступно з: <https://nashe.com.ua/song/17000>
115. Формування знань і навиків невербального спілкування. – [Цит. 08 грудня 2019]. – доступно з: http://4ua.co.ua/pedagogics/qb3bd69b4c53b89521316c26_0.html.
116. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – Москва: Проспект, 1996. – С. 114- 231
117. Функе К. Дикие курочки. – М.: Вагриус, 2006 – С. 37-164
118. Хван Н.А. Когнитивно-прагматические и эмотивноэкспрессивные свойства междометных единиц в художественном тексте: дисс... канд. филолог. наук – Тула, 2005. – С. 67.

119. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1997. – С. 92-129
120. Шилина М.В. Лингвистические средства создания экспрессивности в английском художественном тексте: дис.... канд. филолог. наук. – М., 2000. – С. 82.
121. Юлдашев Н. Паралингвистика. – Нукус: Каракалпакский государственный университет, 2011. – 309 с.

Джерельна база:

1. Роздобудько І. Якби. – Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2012. – С. 98.
2. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. – Київ : Нора-Друк, 2011. – С. 115.
3. Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма . – Харків: Фоліо, 2007. – С. 78.
4. Роздобудько І. Гудзик-2. Десять років по тому : роман. – Київ : Нора-Друк, 2015. – С. 219
5. Роздобудько І. Перейти темряву. – Харків : Фоліо, 2010. – 155 с.
6. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : роман. – Київ : Нора-Друк, 2006. – С. 117.